3 1761 08443357 2

PT
2432
A7198
1913
c.1
ROBARTS

Purchased with funds

donated by

Petro Jacyk

Educational Foundation

Бібліотека Народного Дому
ч. 267.
в Болехові.

БІБЛЇОТЕКА „ДЇЛА“
під редакциєю
ВАСИЛЯ ПАНЕЙКА.

КОНРАД ФЕРДИНАНД МАЄР

АМУЛЄТ

Переклад з передмовою

ІВАНА ФРАНКА.

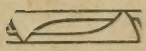

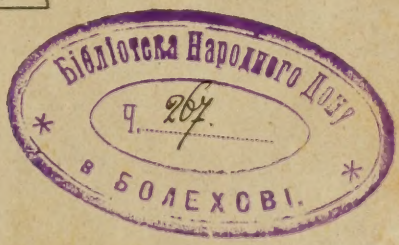

Львів, 1913.
Накладом Видавничої Спілки „Дїла“, стов. зар. з обм. пор.
Безплатний додаток до „Дїла“.

LIBRARY
MAY 20 2010
UNIVERSITY OF TORONTO

З друкарні „Діла“ Львів, Ринок ч. 10.

Конрад Фердинанд Маєр.

Був собі раз великий поет і великий артист і називав ся Маєр. Чудно якось, неправда? Як під сільською стріхою ніхто не звик шукати князя або барона, так під назвою Маєр якось не яло ся шукати великого поета і артиста. А про те він був і ціле житє носив сю назву і навіть не пробував прикривати сеї своєї архибуденної назви якимсь грімкійшим псевдонімом, як се чинив його земляк Фішер, що в німецькій літературі зробив ся звісний під назвою Дранмора. Маєр, про котрого хочу говорити тут, так і звав ся Маєром і може бути, що крім инших прикмет, про які скажу далї, власне й тій архибуденній назві він завдячує те, що за житя його знали і доси знають далеко менше, ніж він заслугує на се, що люди з талантиками в десятеро меншими від його добили ся більшого розголосу, що їх твори купують ся, перекладають ся на чужі мови, коментують і дискутують ся, коли тимчасом про Маєра поза досить тїсним кругом знавців і любителїв мало хто й знає.

Та про те ми скажемо не боячи ся закиду прибільшеня, що померший при кінці 1897. року К. Ф. Маєр був одним із найбільших і найоригінальнїйших поетів, яких мала Німеччина в XIX віцї, а серед поетів другої половини того віку мабуть анї один не дорівнює йому глубиною думок,

силою і прецизиєю вислову і повнотою артистичного викінченя. Серед молодої ґенерациї, що повстала по 1870 році і з якимось горячковим поспіхом переживала всї духові хороби і лїтературні моди сусїдних народів — Росиян, Французів, Скандинавців, кидала ся в ріжні боки, пробувала ріжних форм і ріжних тонів не знаходячи свойого власного, К. Ф. Маєр стоїть мов високий, крісла-тий дуб, що глибоко і широко запустив корінє, сильно держить ся ґрунту і хоч не скрипить як дупленаста осика, то все має свій поважний, троха може одностайний, але глубоко поетичний шум, що порушує душу і навіває сьвіжі, сьвітлі думки. Поле його творчости дуже широке — власне нутро, сучасне житє і безмежні поля історичної минувшини; теми його дуже ріжнородні, бо він малює житє в найріжнїйших його проявах: дикі пориви пристрастий, тихі хвилини радощів і смутку, вибухи розпуки, усьміхи надії і ледво замітні рухи пекучого докору; та про те всюди, на днї всїх тих сцен і малюнків видно мов золоте тло — щире, мягке і гуманне, та при тім мужнє серце поета, його здорову вдачу, ясний погляд на сьвіт і на людий. Він обєктивний, як мало хто з нїмецьких поетів нової ґенерациї, і з сього погляду можна порівнати його з Фльобером, з котрим у нього й так є чимало близького. Та про те його обєктивність нїколи не буває холодна, як у Фльобера, анї не просьвічує іронїєю, як у Кільлянда. З кождого реченя його прози, з кождого куплєта його поезиї чути, що по за тою обєктивністю, подиктованою артистичним тактом, бєть ся живе, мягке і чутливе серце поета і наскрізь щирого чоловіка. Тілько високий артистичний такт наказує йому здержувати пориви свойого індивідуального чутя, не виявляти їх безпосередно, в безладній, еруптивній, розчіхраній формі; але поет в ньому знає, що чутє, то найвисший скарб, властива суть поезиї; поет і артист борють ся в його нутрі довго і важко, доки плинне, еруптивне чутє не переллєть ся, не скристалїзуєть ся в чистий, ясний

бурштин, не візьме на себе довершеного артистичного тіла. Бувши здобутком важкої праці, довгої і впертої внутрішньої боротьби, Маєрові твори являють ся ясні, прозорі в композиції, плястичні в формах, як мало які инші твори німецької літератури. Артист не важить ся випустити їх з рук, поки не вивершить, не виокруглить їх як мога найкраще, не затре і не зашліфує всїх слїдів тих металевих ниток, де його твір вязав ся з його власним житєм, з його душею, мов сьвіжо віділляна статуя з глиняною формою. От тим то його твори являють ся нам імперсональними, мов чимось елементарним, що є таке і не може бути инакше. В тім їх висока артистична вартість як документів людського житя і артистичної праці над змальованєм того житя; але в тім є й їх хиба, бо через се вони являють ся троха холодними, не печуть нашої душі, не шарпають нервів, не розбуджують горячкового зацікавленя і битя серця. Для нашої рознервованої і перерафінованої ґенерациї вони занадто зимні, може навіть мляві. Але я певний, що кожда здорова, сильна і гармонійна в собі ґенерация буде любувати ся ними, буде знаходити в них здорову, сильну духову страву, а будучі ґенерациї поетів будуть пізнавати з них міру, до якої підняв ся в Німеччині артизм у другій половині XIX віку. В Маєрових писанях по моїй думці в десятеро більше плідних зародів будущини, ніж у цілій крикливій та блискотливій плєяді німецьких поетів наймолодшої ґенерациї, ніж у всїх тих „модернїстах“, символїстах, ніцшіянцях та декадентах.

Житє К. Ф. Маєра вбоге зверхнїми фактами, та богате внутрішньою боротьбою, розчарованями і невпинною працею. Як другий Парсіваль старої кельтороманської леґенди він цїлу половину житя шукав двох річий, котрі звичайному чоловікови нераз доля, так сказати, кладе в колиску або вони приходять йому без великого труду. К. Ф. Маєр шукав своєї національности і свойого покликаня. Нї одного, нї другого не дала йому молодість. Уроджений у німецькій части Швай-

цариї, в Ціріху, він жив раніїше в французькій Швайцариї і почував себе на добру половину Французом, — відси й пішло його довголітнє ваганє між французькою і німецькою нациєю. Уроджений в достатку і вчасно стративши батька, він в молодім віці не прикладав ся ні до якої наукової праці, хоч був дуже здібний; він не потребував ніякого „фаху“, то й не силкував ся опанувати нічого. Пізнійше він дуже жалував сего, що в молодости не мав над собою того спасенного „мусу“, бо через те він стратив богато найкращих літ мужеського віку, хитаючи ся між ріжними занятями і не находячи ніде вдоволеня. Та послухаймо, що сам він говорить про се в своїй автобіографічній замітці, написаній для Антона Райтлєра, що в 60-ті роковини його уродин (1885 р.) видав про него невеличку студийку. *) „Я родив ся в Ціріху 12. жовтня 1825 р. Мій рід оселений тут більше вже як 200 літ. В р. 1802 р., коли війско гельвецького правительства бомбардувало Ціріх, командував мій дід, полковник Маєр, обороною міста, а мій другий дід (по матери), намістник Ульріх, репрезентант гельвецького правительства, мусів утікати. Зільлянє крови тих двох ворожих політичних противників, федераліста і унітария, було мабуть причиною моєї безсторонности в політичних справах. Мій батько, правительственний совітник Фердинанд Маєр, був близнець, дуже делікатної будови, чоловік без пристрасти, безмірно сумлінний робітник і значний організаторський талант. Наскрізь непорочний характер, він був горячим поборником парляментарної републіки і рішучим противником абсолютної демократиї, котрої тумультуарна вдача справляла йому, так сказати, фізичний біль. Моя мати, Бетті Ульріхівна, була, як се признають усі, що знали її, дуже симпатична жінка, оригінальна і ніжна, але з відтінком мелянхолії, „веселий дух і сумне серце“, як характеризувала себе сама.

---

*) Anton Reitler, Conrad Ferdinand Meyer, eine litterarische Skizze zu des Dichters 60. Geburtstage. Leipzig 1885.

Блюнчлї в своїй книзї „Denkwürdigkeiten aus meinem Leben“ (т. I, стор. 56) змалював майстерною рукою портрети мойого батька, а особливо моєї матери, так що я не міг би до них анї слова додати, або від них відняти *). Батька стратив я вчасно, 1839 р., швидко по ціріхськім кантональнім бунтї, що вибух наслїдком покликаня Штрауса на ціріхський унїверситет. Ся публична подія є також найважнїйшим спомином моїх молодих лїт. Пригадую собі, що хтось дав менї тодї памфлєт вимірений проти Штрауса, з біблїйним моттом: „Виженїть струся назад у пустиню!“ і я запитав: „Аджеж у біблїї говорить ся про птаха струся! Чиж таке пришпилюванє біблїйних цитатів не є туманенєм народа?“. Менї ввижаєть ся й доси, як мій батько всьміхнув ся на се і зітхнув.

„Скінчивши гімназию, де я не здобув собі нїчого крім основної знайомости клясичних язиків, котрих не забув і доси, переїхав я на довший побут до Льозани і до Женеви. Моя мати була щиро заприязнена з одною женевською сїмєю, а мій батько, що пильно займав ся історією і написав книжку „Євангелицька громада в Льокарнї“ (1836), про котру похвально відізвав ся Ранке, — лишив менї щирого приятеля в особі Людвіка Буллїміяна, історика з Вадта. Таким робом французька Швайцария здавна була менї другою батьківщиною, де я шукав притулку нераз, коли дома було менї не по нутру, і де менї все виходило на добре. В часї того першого побуту я віддав ся без опору вражіням французької лїтератури, впивав ся клясиками і новочасними письменниками, клясичною комікою Молїєра не менше, як лїричним шампаном Альфреда де Мюссе. Оттак то від молоду я навик до французької мови і пишу нею не зле. Не радо вертав я з Льозанни до Ціріха, здав матуральний екзамен і записав ся на правничий видїл. Але ті

*) Нові материяли для характеристики Маєрових родичів подає проф. З. Фрай у берлїнській Deutsche Rundschau в 1899 р.

студиї не засмакували менї, хоча Блюнчлї силкував ся з великою добротою заохотити мене до них. Швидко я покинув виклади і розпочав самітнє житє — не бездїльне, але розкидане і самовільне. Я читав тодї безмірно богато, заглубляв ся пристрасно, але без цїли і методи, в історичні студиї, прочитав богато лїтописий і познайомив ся з жерел з духом ріжних віків. І з сего дещо лишило ся менї: історичний ґрунт і вірно наведений льокальний кольорит, який пізнїйше я вмів надавати всїм своїм творам, не потребуючи рити ся в книжках.

„Отсе самітнє житє провадив я цїлі десятки лїт, бо моя добра мати лишала менї повну свободу, а по її смерти люба сестра провадила моє хозяйство. Обоє ми рисували, і в тих довгих лїтах я полюбив малярство і різьбу. В усякім разї ся довголїтня самота, оживлена хиба відвідинами кількох вірних приятелїв, не була відповідна для мойого розвою, хоча я й силкував ся зрівноважити її тїлесною ґімнастикою, плаванєм, фехтованєм і мандрівками на шпилї високих ґір. Безцїльність мойого житя довела мене раз майже до розпуки, і тілько швидка втека до французької Швайцариї вратувала мене. Кілька подорожий за границю додали менї потім нового житя. Довший час я пробував у Парижі (1857), кілька разів відвідував Італїю (побут у Римі 1858). Зробивши ся майже чужинцем у Ціріху я в тім часї перебрав ся жити з міста над озеро. Я жив за чергою у віллях у Кіснаху, в Майленї і знов у Кіснаху. Оженивши ся з дочкою полковника Ціглєра 1875 р. я купив нарештї невеличку посїлість у Кільхберґу і живу тепер там з жінкою і дочкою.

„Історія моєї лїтературної кариєри ось яка. В 1868 р. один із моїх женевських знайомих, Ернест Навіль, тепер член французької Академії, що тодї виголошував у Женеві популярно-наукові виклади, котрі були перекладані на ріжні мови, жалував ся на недокладність нїмецького виданя першої з тих промов і просив мою сестру, щоб

переклала другий виклад під моїм проводом. Книжечка вийшла в Липску у Г. Гесселя. В слїдуючім роцї відвідав мене Гессель і ми заприязнили ся. Він зажадав від мене дечого самостійного для друку. Ще 1864 р. вийшли були у Мецлєра в Штутґартї за намовою Ґустава Пфіцера мої „Двацять баляд“. *) Я дав Гесселеви новий томик і він видав його 1870 р. п. з. „Romanzen und Bilder“.

„Рік 1870 був для мене критичним роком. Велика війна, що і у нас у Швайцариї розворушила уми на дві сторони, закінчила також війну в моїй души. Незначно дозріло в менї племенне почутє, та тепер воно сильно захопило мене; а тій великій історичній хвилї я скинув із себе французьку закраску; щось перло мене в нутрі дати вираз сїй зміні моїх поглядів і я написав поему „Остатні днї Гуттена“. Другим моментом сеї поеми була моя самота в моїй батьківщинї. Остров Уфенау лежав близько передо мною і так само майже напрошувала ся моїй души ідея — взяти героєм Гуттена, що там умер самітно. „Остатні днї Гуттена“ вийшли 1871 р. і здобули собі публїку.**) В 1872 р. випустив я поемку „Engelberg“, іділлїю написану вже давнїйше і потім відложену на бік. Давно вже займала мене одна історична фігура, найбільша в історії Біндена. Із частих і довгих лїтнїх прогульок знав я в Біндені майже кожду пядь землї і в його хронїках був я начитаний як тілько можна. Довго я займав ся сею темою немов для іграшки, та в кінцї під каштанами мойого помешканя в Майленї я написав повість „Юрко Єнач“ (перше вид. 1876, в р. 1885 вийшло семе). Ще в Льозанї я богато займав ся французьким істориком Огюстеном Террі і переклав на нїмецьке його „Récits des temps mérovingiens“ (видане в Ельберфельдї). В його „Histoire de la conquête de

*) Zwanzig Balladen eines Schweizers, видані безіменно, накладом самого автора.

**) В 1884 р. вийшло вже пяте виданє; у мене під руками є семе виданє з 1889 р.

l' Angleterre“ я наткнув ся на загадкову постать Томи Бекета і так довго займав ся нею, вглубляв ся в її психольоґію, що вона майже болюче стояла менї перед очима. Я увільнив ся від сего привиду, написавши новелю „Сьвятий“. Ся новеля вийшла 1880 р. (в 1884 було вже четверте виданє *). В 1882 р. вийшли „Поезиї“, де знаходить ся найбільша часть давнїх баляд і романсів зовсїм перетоплених. Чотири „Малі новелї“ („Амулєт“, „Вистріл з амбони“, „Плявт у жіночім манастирі“, „Паж Ґустава Адольфа“) вийшли 1883 р. Мої остатнї писаня, се „Терпіня хлопця“ (1883) і „Шлюб монаха“ (1884). В р. 1880 надав менї унїверситет мойого рідного міста титул доктора „honoris causa“.

Певна річ, отсей коротенький автобіоґрафічний нарис дає дуже поверховний і недокладний образ житя К. Ф. Маєра. В нїм ледво зазначено ту глубоку траґедию його житя, про котру ми згадали висше: змарновані найкращі лїта, припізнений, а через те короткий розцьвіт творчости, що мусїв бути окуплений величезним напруженєм сил усего орґанїзму і їх швидким вичерпанєм. Адже ж із самих хронольоґічних дат у автобіоґрафії видно, що нїмецьким поетом Маєр зробив ся маючи мало що не 40 лїт, та від того часу минуло ще 7 лїт, поки написав першу працю, з котрою справдї можна було показати ся між люди і котра дїйсно майже від разу поставила його в рядї лїпших нїмецьких поетів. Уроджений 1825 р. Маєр тілько в 70-тих роках знаходить своє призванє, робить ся писателем, і тілько маючи 50 лїт він женить ся. Яка траґедия криє ся по за тими сухими датами, се відслонюють нам по трохи спомини Маєрових знайомих. Мати виховала його в строго релїґійнім дусї різкого кальвінїзму. Безмежна любов до матери була причиною, що він так само горячо привязав ся й до її конфесиї. Та коли з ча-

*) В 1881 р. сю новелю перекладено на анґлїйську мову — трохи чи не одинокий переклад із Маєрових творів за його житя.

сом знайомість сьвіта і читанє книжок почало підкопувати в його душі фундаменти тої віри, він терпів страшенно. Релїґійність матери з часом перейшла в біґотерию, в аскетизм, у божевілє, в якім вона й скінчила житє. Її син, з малку несьмілий, склонний до самоти, до задуми і мелянхолії, чув над собою мов лопотанє крил якихось чорних демонів, що грозили ся здмухнути ясний сьвіточ його духа. Яких страшенних зусиль коштувала боротьба з ними, а надто для чоловіка, котрому молодість не дала гарту волї, виправки і енерґічних імпульсів! А коли в дозрілім віцї у него знайшла ся та енерґія, то орґанїзм почав подавати ся. Вже в перших поривах його поетичної творчости бували перерви, довгі днї і тижнї, коли перо випадало з його рук, мозок відмовляв служби, і він сидів затоплений не то в задумі, не то в глухім остовпіню. З часом такі павзи робили ся щораз частїйші, довші, поки в кінцї 1891 рік зовсїм не витрутив йому пера з рук, не зробив його живою руїною. Правда, в божевілє він не попав; се була радше тиха мелянхолїя, спричинена з одного боку унаслїдженєм, а з другого надмірною, страшно інтензивною і важкою працею. Бували в тім часї й сьвітлїйші хвилї; він виїзджав на недалекі прогульки, розмовляв, писав листи; але про лїтературну працю не було й мови. Він умер у падолистї 1898 р.

Щоб зрозуміти трудности, з якими мусїв бороти ся Маєр пишучи свої твори, треба пригадати, що властивою рідною мовою його був твердий ціріхський диялєкт, рапавий і немельодийний. Лїтературну нїмецьку мову він знав тілько з книжок; думав диялєктом і мусїв кожду думку перекладати на лїтературну нїмеччину. До того він за молоду навчив ся дуже добре по французьки, говорив і писав тою мовою далеко краще, нїж по нїмецьки і перші його нїмецькі писаня були повні ґалїцизмів. Якийсь час він вагав ся, чи не віддати йому своїх сил французькій лїтературі; можна бути певним, що коли-б він був наважив ся зробити ся вче-

ним, істориком, як думав одного часу, він був би писав по французьки. Але поетичного тону на французькій мові він ніяк не міг дібрати і коли раз рішив ся зробити ся німецьким поетом, мусів поборювати великі язикові трудности. Ся боротьба з язиком війшла у него в привичку, зробилась його другою натурою, доходила декуди до манєри, до манії. Висловити кожду думку як найпростійше, як найяснійше і як найкоротше, се був його девіз. Він не вдоволяв ся майже ніколи тою формою, в яку виливали ся його твори під першим вражінєм, хоча ся перша редакция звичайно була вже перетравлена, перетоплена, виношена в души і виливала ся на папір з великим трудом, помалу, слово по слові. Пізнійше він розважав кожде реченє, кожду фразу, скорочував, добирав найвлучнійшого слова, поправляв і переправляв до втоми. „Гуттена“ він переробляв з десять раз. „Судиїху“ ще більше; те саме було з многими його поезиями. *) Не кожда переробка була поправкою; бувало й так, що переробивши якийсь твір кілька разів Маєр за порадою приятелів таки друкував першу редакцию. Майже кожде нове виданє його віршів подавало нові вариянти, а студіованє тих переробок подає дуже цінні вказівки для зрозуміня, як дивив ся Маєр на цїли поезиї і на викінченє поетичної техніки. Та про те ся техніка була для него далеко не всім. „Майстер форми — пише про него Францос, — він високо цінив формальний талант, але ніщо не було йому антипатичнійше, як великий формальний талант із „гарненьким собі“, невеликим і неважним змістом. „Се — писав він — робить на мене вражінє гарного мужчини в моднім журналї“.

Із молодости, коли він ходячи самопас шукав собі відповідного занятя і шукав вітчини, котрій би міг віддати свою любов і свою працю, він виніс два замилуваня, що мали рішучий вплив на

*) Див. Karl Emil Franzos, Konrad Ferdinand Meyer, ein Vortrag. Berlin, 1899, стор. 27.

його пізнійшу творчість: замилуванє до історії і до малярства. Ми бачили з його автобіографії, як він, замісць студіовати права, вчитував ся в старі хроніки і в праці нових істориків таких як Тєррі. Він перекладав їх — Тєррі на німецьку а Момзена на французьку мову. З того замилуваня до історії він виніс богато фактів, постатий, сцен і характерів, що мали ожити в його поезиї і в його новелях. Малярство займало його так само сильно; він думав зробити ся малярем, а покинувши сю штуку для поезиї, він заховав те чисто малярське око, вразливе на краски, на контури, на пози. Його новелї і вірші тим головно вбивають ся так різко в память, що кожда фіґура в них обрисована двома-трьома словами, але в такім положеню, немов би поет бачив її перед собою на малюнку. Здаєть ся, що Маєр, навіть описуючи найрухливійші сцени, всюди вміє зупинити ся на момент і зупинити своїх героїв, щоби підхопити у них якусь мальовничу, характерну позу і закляти її на віки в слова, як найдокладнійше примірені і прикроєні до ситуациї.

Яко чоловік був Маєр людина добродушна, непідкупно чесна і зовсїм проста, далека від усякого честолюбія, в високій мірі скромна і безпретенсіональна. Правда, він, потомок швайцарських патрициїв, держав себе з далека від народньої маси, не брав участи в публичнім житю, а в часї, коли його імя зробило ся славним, дім його був мало кому доступний. Та про те супроти не многих своїх приятелїв він був щирий і отвертий, а з усїми поводив ся з високим тактом, делїкатно і людяно. В своїм Кільхберґу він збудував і богато вивінував дім притулку для немічних робітників; уже се одно показує, що його „аристократизм“ був більше аристократизмом духа, ніж гербу. Як чоловік дуже богатий (полишений ним маєток оцінено на півтора міліона марок) він ніколи не потребував журити ся хлїбом анї заробітком; та не забуваймо, що се було частиною його житєвої траґедиї. Не бувши змушеним до праці він

змарнував богато найкрасших літ свойого житя. Не подібний до найбільшої части міліонерів, він ніколи не хотів ясніти, жив скромно, вважаючи себе тілько адміністратором свойого маєтку.

Із 73 літ його житя властиво плідними були тілько 20, від 1870 до 1890. Його поетичне жниво богате і ріжнородне змістом, але невелике обємом. Дві поеми: Гуттен і Енгельберґ, не надто великий том поезий, одна більша повість „Jürg Jenatsch“ і десять новель: „Das Amulet“, „Der Heilige“, „Der Schuss von der Kanzel“, „Plautus im Nonnenkloster“, „Die Leiden eines Knaben“, „Gustav Adolfs Page“, „Die Hochzeit des Mönchs“, „Die Richterin“, „Die Versuchung des Pescara“, „Angela Borgia“. Надто він написав невеличкі спомини про свойого земляка, також великого швайцарського поета Ґотфріда Келєра і спомини про те, як повстав його перший славний твір — Остатні дні Гуттена. Ось і весь його літературний доробок! Друкуючи компактно його можна вмістити в не дуже великих 4—5 томів. „Між важнійшими оповідачами нашого віку — пише Францос — нема ані одного, котрий би не написав більше“, з виїмком хиба великого реаліста і Маєрового вчителя Фльобера, — додам від себе, — або з виїмком великого німецького драматика, а на полї новелї також Маєрового вчителя Генріха Кляйста. В усякім разї Маєрове місце обік сих великих майстрів слова; „на полї історичної новелї обік него мало кого можна поставити, висше него — нікого“, — каже справедливо Францос, а голосний естетик і талановитий поет Вішер, що загалом досить неприхильно дивив ся на Маєрову творчість, назвав його „Тацитом новелї“. Є дещо й у вдачі Маєровій, головно його етична повага, строгість і брак гумору, що наближує його до Тацита.

I.

Сегодня 14. марта 1611. поїхав я з моєї посїлости над озером Білєр до Куртіона до старого Боккарда, аби з ним добити торгу за належний до мене дубовий та буковий лїсок не далеко від Мінхвайлєра, за який ми торгували ся вже довший час. Старий пан писав листи за листами домагаючи ся низшої цїни. Про вартість лїска не могло бути й суперечки, але старий пан уважав своїм обовязком ущипнути хоч де що з того, чого я жадав. Та що в мене була причина оказувати йому дружню прихильність, а до того я потребував гроший, аби мойому синови, що служить у війску нїдерляндської конфедерациї і заручив ся з білявою товстенькою Голяндкою, влекшити перше устроєнє домашнього господарства, я рішив ся вступити йому і прискорити добитє торгу.

Я застав його в його стародавнім осїдку одинокого та в занедбанім станї. Його сиве волосє звисало безладно на чоло та на потилицю. Коли почув про мою готовість, заблищали його погаслі очи від тої радісної новини. Бо в своїх старих лїтах він гарбає та збирає добро не вважаючи на те, що його рід вигасає з ним і він полишить своє добро нетрудним спадкоємцям.

Він запровадив мене до малої кімнати в вежи свойого замку, де в шафі поточеній червяками

були сховані його письма, просив мене сїсти та списати контракт. Я скінчив свою коротку роботу і обернув ся до старого, що тим часом порпав у шуфлядї шукаючи своєї печатки, яку положив не знати куди. Коли я побачив, що він сквапно перекидає все в шуфлядї, я встав мимовільно, немов бажаючи допомогти йому. В горячковім поспіху він власне відчинив таємний перескринок, коли я приступив позад нього, зирнув у той перескринок і зітхнув глубоко.

В перескринку лежали обік себе дві незвичайні, але менї дуже добре відомі річи: повстяний капелюх продїравлений кулею і великий круглий срібний медалїон з подобизною Матери божої піввипуклої, досить незугарної роботи. Старий обернув ся, немов хотїв відповісти на моє зітханє, і сказав плачливим тоном:

— Так, пане Шадав, Мати божа може й берегла ще мене в домі та в полї. Та від коли єресь прийшла на сьвіт і спустошила також нашу Швайцарию, її сила вигасла навіть для правовірних. Се показало ся на Вільгельмі, моїм милім синочку.

І слеза викотила ся з під його сивих рісниць.

При тій сценї мене заболїло серце, і я сказав старому кілька слів потїхи про страту його сина, що був моїм ровесником і впав при моїм боцї від смертельного пострілу. Та мої слова не потїшили його, або він не дочув їх, бо знов почав сквапно говорити про наше дїло, шукати печатки, а знайшовши її на решті потвердив документ і відпустив мене скоро без особливої чемности.

Я поїхав до дому. Їдуючи конем у сумерку дорогою я почув, як із весняним запахом землї передо мною ставали картини минулого, такі сильні, настивливі та сьвіжі, в таких острих та різких нарисах, шо аж мучили мене.

Доля Вільгельма Боккарда сплела ся дуже тїсно з моєю, з разу приятельським вузлом, а по

тім майже аж страшно. Я потягнув його на смерть. А про те, хоч як се болить мене, я не можу жалувати сего, і ще й тепер у подібнім випадку мусів би поступити так само, як поступив 20 літ тому назад. Сяк чи так, спомини про сю давнину наперли на мене так, що я рішив ся списати весь хід тої незвичайної події і сим облекшити свою душу.

II.

Я родив ся в р. 1553 і не знав свойого вітця, що кілька літ пізнійше впав на валах твердині Сен-Кантен. Первісно родом із Турингії мої предки з давен давна служили в війску під ріжними полководцями. Мій отець зобовязав собі особливо князя Ульріха Віртемберського, який за вірну службу надав йому уряд у своїм графстві Мімпельгарді і посередничив йому в подруженю з одною панною з Берна, якої предок колись приняв його гостинно, коли Ульріх прогнаний зі свого краю блукав по Швайцариї. Там й отець не всидів довго на тім спокійнім становищу і вступив у службу до Франциї, яка тоді мусіла боронити Пікардию проти Англії та Еспанії. Се була його остатня війна.

Моя мати незабаром за вітцем пішла до гробу, і мене приняв вуйко по матери, що мав осідок над озером Білєр і був незвичайно делікатним та оригінальним чоловіком. Він мало вдавав ся в публичні справи, і завдячував властиво тілько свойому імени, блискучо записаному в літописах Берна, що його терпіли на берненській териториї. Від молоду він займав ся богато толкованєм біблії, що тоді в часах релігійної завірюхи не було незвичайним ділом. Та незвичайне було те, що з деяких місць святої книги, а особливо з Откровенія Йоанового він набрав переконаня, що сьвіт незабаром скін-

чить ся і що непорадно та марне діло перед загальною катастрофою основувати нову церкву. Тому то він прінціпіяльно не займав свойого місця, яке належало ся йому в катедральній церкві в Берні. Тілько його спокійне та невизначне житє хоронило його від суворого вмішаня духовної власти.

Під очима сего спокійного та любезного чоловіка виріс я, коли не без дисципліни, то все таки без тілесних кар, у сільській свободі. Я товаришував із селянськими хлопцями сусіднього села та з парохом того села, завзятим кальвіністом, якому мій вуйко, зрікаючи ся своїх релігійних переконань, поручив виховувати мене в релігії обовязковій у краю.

Оба опікуни моєї молодости не згоджували ся в многих точках. Коли парох згідно зі своїм учителем Кальвіном уважав вічність пекольних мук як неминучу основу страху божого, потішав себе мій вуйко надією колишнього поєднаня грішників із Богом і радісного довершеня земного житя. Мої думки з задоволенєм приймали в себе строгу послідовність Кальвінової науки і засвоювали її собі, не допускаючи ані одної перерви в її міцнім ланцюсї; натомісць моє серце без застережень хилило ся до вуйка. Картини будущого, які він иноді розвивав передомною, мало займали мене; тілько раз йому удало ся зачудовати мене. Від давна я горів бажанєм прийти в посіданє молодого, палкого оґера, якого я бачив у місточку Біль, прегарного полового коня, і одного ранку я приступив із тою великою просьбою до свойого вуйка, що сидів заглублений у читанє якоїсь книги. Я бояв ся відмови не задля високої ціни, але задля загально відомої дикости того коня, якого я бажав вишколити. Ледво я отворив уста, коли вуйко остро глянув на мене своїми блискучими синіми очима, і промовив таємничо:

— Знаєш, Івасю, що значить половий кінь, на якім сидить смерть?

Я занімів з дива над прозорливістю свойого вуйка, але зазирнувши в розтворену перед ним книгу я переконав ся, що він говорив не про мойого полового, а про апокаліптичного їздця.

Учений парох учив мене також математики і навіть початків воєнної штуки, о скілько міг сам пізнати її з доступних йому підручників. Бо сам він у своїй молодости, бувши студентом у Женеві, ходив узброєний на вали та в поле.

Було рішено, що скінчивши 17 літ я вступлю до військової служби. І се також не було для мене питанєм, під яким полководцем проведу перші літа свойого військового житя. Імя великого Колїні наповнило тоді весь сьвіт. Не його побіди, яких не відніс ані одної, але його пораженя, яким він своєю стратеґічною штукою та величністю свойого характеру вмів надати вартість побід, винесли його понад усїх тогочасних полководців, хиба що хто хотїв би поставити його обік еспанського Альби; та сего він ненавидів, як саме пекло. Не тілько мій хоробрий отець вірно та завзято стояв при протестантизмі; не тілько мій у Біблії очитаний вуйко остро осуджував папство та знаходив його зображенє в Вавилонї Откровенія, — я також почав цїлим серцем хилити ся до того сторонництва. Ще хлопцем я вступив до протестантського війска, коли в р. 1567 довело ся взяти за оружє, аби забезпечити Женеву проти нападу Альби, що в поході з Італії здовж швайцарської границї тягнув до Нїдерлянд. Дійшовши до літ я ледво міг усидїти в відлюднім Шомонї, — так називав ся осїдок мойого вуйка.

В р. 1570 вийшов у Франциї пациофікацийний едикт у Сен-Жермен-ан-Лєй, який допускав Гуґенотів до всїх урядів у краю. Колїні покликаний до Парижа, нараджував ся з королем, якого серце, як говорено він приєднав собі цїлковито, над пляном походу проти Альби для освободженя Нїдерлянд. Нетерпиливо ждав я відволїканого з року на рік виповідженя війни, що мало покликати мене в ряди Колїні; бо його кіннота здавна скла-

дала ся з Німців, а імя мойого вітця мусїло бути відоме йому ще з давнїйших часів.

Але виповідженя війни як не було так не було, а дві неприємні пригоди мусїли затроїти менї остатнї днї побуту в вітчинї.

Коли одного маєвого вечера ми оба з вуйком під зеленою липою на подвірю вечеряли, явив ся перед нами якийсь чужинець у досить покірній поставі та дрантивій одежі. Його неспокійні очи та неправильні риси зробили на мене неприємне вражінє. Він зарекомендував себе ласкавим панам як стаєнний, що в наших відносинах значило не більше, як парубок до коний, і я вже хотів коротко відправити його, бо мій вуйко з разу не звернув на нього ніякої уваги, коли чужинець почав викладати передо мною всї свої відомости та штуки.

— Я володїю рапіром, як мало хто, — сказав він, — і знаю штуку фехтованя до самих основ.

Жиючи далеко від міської школи фехтунку, я почував прикро власне сю хибу свойого образованя і не вважаючи на інстинктову нехіть до чужинця я без намислу скористав із нагоди, пішов із ним до своєї фехтовальнї, дав йому в руки рапір, і він дав передо мною такі докази свойого майстерства в фехтованю, що я зараз умовив ся з ним і приняв його до нашої служби. Вуйкови представив я, що се корисна нагода в остатнїй хвили перед відїздом збогатити скарб мойого рицарського вихованя.

Від того дня проводив я з чужинцем — він признавав ся до чеського походженя — вечір за вечером аж до пізної ночи в зброївни, яку по змозї осьвітлювали дві стїнні лямпи. Легко вивчив ся я всїх родів фехтованя, і швидко пройшов маючи вже вироблену теоретично основу, всю школу практично на велике задоволенє мойого вчителя. Лиш одно в мене доводило його майже до розпуки: він не міг відівчити мене від вродженої менї повільности, яку він згірдно називав слама-

зарністю, і яку граючи побивав кождої хвилї блискавковими рухами свого рапіра.

Аби додати менї того огню, якого менї не ставало, він придумав незвичайний спосіб. Він пришив собі до фехтовальної куртки серце з червоної шкіри саме на тім місце, де в нього бив живчик, і при фехтованю з насьміхом усе показував менї лївою рукою те місце, взиваючи мене трафити його. При тім видавав звичайні в тих часах воєнні окрики, найчастїйше: „Vivat Alba! Pereat Нідерлянди!“ або також: „Pereat єретик Колїнї! На гак із ним!“. Хоча ті окрики обурювали мене до глубини душі і робили менї того чоловіка ще ненависнїйшим, нїж він був і без того, я все таки не міг прискорити свойого фехтовального темпа.

Одного вечора, коли Чех у розпалї власне підняв страшенний крик, війшов мій вуйко переляканий боковими дверми, аби побачити, що таке дїєть ся, але зараз-же відступив із перестрахом, коли побачив як мій противник із окриком; „Смерть Гуґенотам!“ пхнув мене своїм рапіром у груди так сильно, що був би на певно вбив мене, як би се був дїйсний удар острим оружєм.

Другого ранку, коли ми снїдали під нашою липою, мав вуйко щось на серцї; менї здавало ся, що він бажав позбути ся несамовитого слуги, — коли в тім міський післанець із Біля приніс йому письмо з великою урядовою печаткою. Вуйко розкрив його, зморщив чоло читаючи, а по тім дав менї письмо зі словами:

— От тобі й на! — Прочитай, Івасю, а порадимо ся, що чинити.

В письмі стояло, що Чех, який недавно пробував у Штутґартї як учитель фехтунку, з заздрости вбив свою жінку, родовиту Швабку. Уряд довідав ся, що він схоронив ся до Швайцариї і що хтось бачив його або зовсїм подібного до нього у властителя Шомонта. Уряд усильно просить пана, з огляду на память його шваґра, покійного Шадауа, якому дуже прихильний був князь Хрістоф, аби підозреного слугу увязнив, сам перший

переслухав і в разї справдженя підозріня велїв відставити винуватого до границї. Письмо було підписане та запечатане князївським урядом у Штутґартї.

Читаючи те письмо я в задумі зирнув понад папір до кімнати Чеха, яку легко можна було бачити понад дах замку, і побачив його при вікнї занятого чищенєм вістря. Маючи намір увязнити злочинця і віддати в руки справедливости, я мимо волї підняв письмо в гору так, аби він міг побачити, як би власне зирнув туди, велику червону печать, і мав досить часу негайно втекти перед своєю судьбою.

По тім оба ми з вуйком почали міркувати, як увязнити та перепровадити винуватого; бо про те, що се був він оба ми не сумнївали ся анї хвилї.

По тім пішли ми оба, кождий із пістолєтом у руцї до Чехової кімнати. Вона була пуста, але крізь отворене вікно понад дерева подвіря, далеко там, де дорога загинає довкола згіря, побачили ми їздця в шаленім ґальопі.

В тій хвили увійшов до кімнати післанець із Біля, що приніс письмо, і сповістив нас переляканий, що даремно шукав свойого коня, якого привязав був біля замкової брами, поки йому в кухни дали випити склянку пива.

До сеї неприємної події, що в краю зробила велике вражінє і в устах людий розросла ся до казкових розмірів, долучило ся ще инше нещастє, що зробило менї неможливим дальший побут дома.

Мене запрошено на весїлє до Білю, місточка віддаленого від нас ледво милю, де в мене були деякі, хоч не дуже близькі знайомости. При моїм досить відлюднім способі житя мене вважали гордим, а занятий думками про свою близьку будучність, що хоч у найскромнїйшій ролї мала ввести мене в велику драму протестантського сьвіта, я не міг так дуже зацїкавити ся дрібними справами та місцевими поговірками малої републїки Білю. Тому

й запросини не дуже тїшили мене, і тілько намова мойого хоч також відлюдного, але все таки чоловіколюбного вуйка склонила мене приняти запросини.

Супроти жінок я був несьмілий. Сильно збудований і незвичайно високий на зріст, але негарний з лиця, чув я добре, хоч і не здавав собі з того докладно справи, що всю суму свойого серця мушу поставити на один нумер, а той нумер — так відчувало ся менї не ясно — знайдеться десь в окруженю мойого героя. При тім я був твердо переконаний, що повне щастє можна здобути тілько повною ставкою, ставкою цїлого житя.

Між тими постатями, що приковували до себе мій молодечий подив, окрім великого адмірала Колїнї, займав його молодший брат Данделько перше місце, а голосне на весь сьвіт горде сватанє розпалювало мою уяву. Свою принадну молоду льотаринґську панночку, упровадив він перед очима своїх смертельних ворогів, католицьких Ґізів із її міста Нансі, переїхавши з весїльним товариством при звуцї труб поперед князївський замок.

Щось подібне бажав я також собі від призначеня.

Тверезий і незадоволений я рушив у дорогу до Біля. Мене приняли дуже чемно і визначили менї місце біля одної дуже гарної панни. Як буває з несьмілими людьми, попав я, аби не бути нїмим сусїдом, у протилежну крайність і почав дуже оживлену розмову зі своєю сусїдкою. Проти нас сидїв син місцевого старшини, богатого торговця кольонїяльних товарів, що стояв на чолї аристократичної партиї; бо маленька республїка Біль мала так само, як инші швайцарські республїки своїх аристократів і демократів. Франсуа Ґодіярд, — так звав ся молодий панич, що може мав які наміри на мою сусїдку, почав слїдити за нашою розмовою, так що я з разу не завважив сего, але що раз із більшим зацїкавленєм та ворожими позирками.

В тім запитала мене панночка, коли думаю їхати до Франциї.

— Скоро тілько буде виповіджена війна проти кровавого собаки Альби! — відповів я завзято.

— Про такого мужа випадало би говорити з більшою пошаною! — такі слова кинув менї через стіл Ґодіярд.

— Не забувайте, пане, — відповів я, — як знущав ся той муж над Нїдерляндцями! Нема в мене пошани для гнобителя, хоч би він був найбільшим полководцем на весь сьвіт.

— Він пригнобив тілько бунтівників, — відповів Ґодіярд, — і дав спасенний приклад також нашій Швайцариї.

— Бунтівників? — скрикнув я і випив душком склянку огнистого вина. — Таких самих бунтівників, якими були сприсяжені Швайцари на Рітлї.

Ґодіярд гордо підняв голову, ще висше підняв брови і відповів менї з гірким насьміхом:

— Нехай тілько вчені розслїдять ту справу, то певно покажеть ся, що збунтовані селяни лїсових кантонів допустили ся тяжкої беззаконности проти Австриї і були явними бунтівниками. А в тім се не належить сюди. Я тверджу лише, що молодому чоловікови без нїяких заслуг, не вважаючи на ріжницю полїтичних поглядів не личить уживати образливих слів про такого славного войовника.

Сей натяк на спізнене моєї воєнної служби і брак заслуги обурив мене до глубини душі.

В моїй груди закипіло щось і я скрикнув:

— Лайдак, хто бере в оборону лайдака Альбу!

Тут зчинив ся шалений галас, із якого Ґодіярда винесено з розбитою головою, а я вирвав ся з окровавленим лицем, пораненим киненою на мене склянкою.

В ранцї я пробудив ся з великим соромом. Менї здавало ся, що мене окричать пяницею, хоч

я станув в обороні євангельської правди. Не надумуючи ся довго я спакував свої річи, попрощав ся з вуйком, якого сповістив про свою пригоду і який по короткій суперечці згодив ся на те, аби я дожидав вибуху війни в Парижі. Я взяв із собою звиток золотих гроший із невеличкого спадку мойого вітця, забрав своє оружє, осідлав свого полового і рушив у дорогу до Франциї.

III.

Без значнійших пригод я переїхав вільне ґрафство Бурґундиї, доїхав до бігу Секвани і наблизив ся одного вечера до веж Меліна, що були ще віддалені невеличку милю, та над якими висіла важка громова хмара. Їдучи через село, що простягало ся біля гостинця, я побачив на камяній лавці перед досить великою господою „Під трьома лїліями“ молодого чоловіка, що виглядав на подорожного і разом із тим на вояка, але в своїм убраню та узброєню виявляв елеґанцию, що сильно відбивала від мойого простого кальвінського одягу. Тому, що в моїм пляні лежало перед ночию доїхати до Меліна, я лиш побіжно відповів на його поздоровленє, і тілько за собою почув його оклик:

— Щаслива дорога, земляче!

Чверть години їхав я без упину далї. Проти мене надтягала чорна хмара. Повітрє зробило ся нестерпно важке, а короткі, горячі подуви вітру підіймали з дороги клуби куряви. Мій кінь форкав. На раз ударив осліпительний перун зі страшним лускотом кілька кроків передо мною в землю. Мій половий підняв ся на задні ноги, обернув ся і погнав шаленими скоками назад до села, де менї на решті під уливним дощем пощастило опанувати сполошеного коня.

Молодий гість підняв ся всьміхаючи ся з камяної лавочки закритої піддашком, покликав стаєнного слугу, допоміг мені при відвязуваню мойого пакунка і сказав:

— Не жалуйте, що будете ночувати тут. Будете мати приємне товариство.

— Не сумніваю ся, — відповів я поздоровляючи його.

— Розумієть ся, говорю не про себе, — мовив він далї, — тілько про старого шановного пана, якого хозяйка називає паном радником парляменту — отже се мусить бути високий достойник — та про його дочку чи сестріницю, панну, якій нема рівної... Відчиніть пану кімнату! — додав він звертаючи ся до хозяїна, що власне наблизив ся, — а ви, земляче, передягайте ся скоро і не дайте нам довго чекати, бо до вечері вже накрито.

— Називаєте мене земляком? — відповів я по французьки так само, як і він заговорив до мене. — По чім пізнаєте, що я ваш земляк?

— По голові та по будові тїла — відповів той весело. — По перед усього ви Німець, а по вашій крепкій та статурній поставі пізнаю Берненця. А я ваш вірний союзник із Фрибурга і називаю ся Вільгельм Боккард.

Я пішов за проводом хозяїна до кімнати, яку він показав менї, передяг ся і зійшов до гостинної кімнати, де вже ждали мене. Боккард приступив до мене, взяв мене за руку і представив мене сивоволосому панови благородної постави та стрункій панні в подорожнім убраню словами:

Мій товариш і земляк. — При тім він питаючим зором глянув на мене.

— Шадау із Берна, докінчив я його слова.

— Дуже менї приємно, — ввічливо відповів старий пан, — зустріти ся з молодим горожанином славного міста, якому мої одновірцї в Женеві так богато завдячують. Я парляментарний радник Шатійон якому релїгійний мир позволяє вернути до рідного міста Парижа.

— Шатійон? — повторив я з пошаною та здивованєм. — Се-ж родинне імя великого адмірала.

— Не маю чести бути його свояком, — відповів парляментарний радник, — а коли й свояк, то лиш дуже далекий. Але я знайомий із ним і в приязни, на скілько се допускає ріжниця становищ та особистої вартости. Та сїдаймо, панство! Росіл стигне, а вечером маємо ще досить часу до розмови.

Дубовий стіл із крученими ногами помістив нас усїх на своїх чотирьох боках. На чільнім місци засїла панна, праворуч та ліворуч радник і Боккард, а для мене накрито на кінцї стола. Коли скінчила ся вечера серед звичайних розвідів та подорожнїх розмов, а до скромної закуски принесено перлистий напій із недалекої Шампанії, почала розмова плисти порядніїше.

— Мушу похвалити в вас, панів Швайцарів, — почав радник, — що по короткій боротьбі ви навчили ся в церковних дїлах жити згідно. Се знак вирозумілости та здорового чутя, а моя бідна вітчина могла би брати собі приклад із вас. Чи-ж ми нїколи не навчимо ся, що людську совість не можна наломати, і що протестант може так само горячо любити свою вітчину, так само відважно боронити її та підлягати її законам, як католик?

— Хвалите нас за надто, — відповів Боккард. — Певна річ, ми католики годимо ся в державі з протестантами від біди, але товариське житє зовсїм попсоване роздвоєнєм віри. В давнїйших часах ми Фрибурцї часто своячили ся з Берненцями. Се тепер урвало ся і довголїтні звязки порозривали ся. В дорозї, — додав він жартливо обертаючи ся до мене, — ми деколи помагаємо один одному, але дома ледви коли й витаємо ся. Прошу послухати! Коли я був у Фрибурзї на відпустцї — я служу між Швайцарами французького короля — обходжено в Альпах коло Пляффай рокове сьвято. Мій отець має там маєтність, а також Кірхберги із Берна мають там пасовиско.

Празник випав дуже сумно. Кірхберґ привіз із собою чотири дочки, прегарні селянки, з якими я, коли ми були ще дітьми, що року весело гуляв на леваді. Чи повірите, що по скінченю церковного обходу, в якім за процесиєю йшли корови з дзвінками, дівчата посеред тих коров почали зо мною теольоґічну розмову, а коли пізнали, що я мало цікавлю ся тими річами, вилаяли мене як ідолослужника та ворога християн за те, що на полях битви під Жарнаком та Монконтуро проти Гуґенотів я сповняв свій обовязок.

— Релїґійні розмови, — сказав радник, — тепер у моді. Та чомуж-би розумні люди не могли й тут порозуміти ся та погодити ся? Я певний, пане Боккарде, що ви не засудили би мене на костер за мою євангельську віру, і що ви певно не одинокий католик у числї тих, що не одобряють жорстокости, з якою довгі лїта переслїдувано кальвінїстів у Франциї.

— Будьте певні, що воно так, — відповів Боккард. — Тілько не забувайте, що старе й усталене в церкві та державі не можна назвати жорстоким, коли воно боронить свого істнованя всїма способами. А в тім що до жорстокости, то я не знаю жорстокійшої релїґії від кальвінїзму.

— Думаєте про Серкета? — запитав радник тихійшим голосом, і лице його потемнїло троха.

— Я не думаю про людські засуди, — відповів Боккард, — тілько про божу справедливість, яку нова безсердечна віра просто поганить. Як сказано, я не розумію ся на теольоґії, але мій вуйко, канонік у Фрибурзї, віродостойний та вчений чоловік запевняв мене, що кальвінїсти вчать, буцїм то кождий чоловік, поки ще зробив щос, добре або зле, вже дитиною в колисцї призначений чи то на вічне блаженство в небі, чи на вічну муку в пеклї. Се за надто страшне, аби могло бути правдиве.

— А про те се таки правда, — сказав я пригадуючи науку мойого пароха. — Правдиве, чи нї, але се льоґічне.

— Льоґічне? — запитав Боккард. — Що таке льоґічне?

— Те, що не перечить собі самому, — відповів радник, якого мабуть утїшило моє пояснене.

— Бог всевідучий і всемогучий, — говорив я далї з певністю своєї правоти. — Що він бачить наперед і допустить те його воля. А в такім разї наша судьба вже рішена наперед у нашій колисцї.

— Я рад би опрокинути сю вашу думку, — сказав Боккард, — як би міг пригадати доказ мойого вуйка. Бо він мав на се дуже добрий доказ.

— Я був би вам дуже вдячний, — сказав радник, — як би вам удало ся пригадати собі сей добрий доказ.

Фрибуржець налив собі повну склянку вина, випив її звільна й зажмурив очи. Подумавши хвилю сказав весело:

— Коли панство зволите не перебивати менї і дати менї спокійно розвивати свою думку, то надїю ся не дізнати сорому. Отже приймім, пане Шадау, що ви вашим кальвінським провидїнєм від колиски засуджені на пекло — та борони мене Боже сказати вам якусь нечемність! — Отже-ж приймім, що я засуджений наперед. — Але я, Богу дякувати не кальвініст.

При сих словах він узяв кілька дрібок пухкого пшеничного хлїба, зімняв їх у пальцях, зробив із них подобу малого чоловічка, поставив його на таріль і сказав:

— Ось стоїть кальвініст від роду засуджений на пекло. А тепер уважайте, пане Шадау! Чи вірите в десять заповідий божих?

— Як то, пане? — скрикнув я.

— Ну, ну, адже-ж вільно спитати, Ви протестанти так богато покасували! Отже Бог велить чоловікови: „Чини те! Не чини того!“. Чи-ж ті заповіди не пустий блахман, коли чоловік призначений на перед не могти зробити нїчого доброго і мусить робити тілько все зле? І ви сьмієте таке безглузде приписувати найвисшій мудрости? Сей

погляд такий нікчемний, як отсей виріб моїх пальців.

І при сих словах він зімняв чоловіка з хліба і кинув його геть.

— Не погано, — сказав радник.

Коли Боккард старав ся скрити своє внутрішнє задоволенє, я перебирав у своїй памяти противні докази, але в тій хвили не знайшов нічого важнійшого, і сказав з відтінком немилого заклопотаня:

— Се важка, темна точка, про яку не так легко договорити ся. При тім се твердженє не конче потрібне на те, аби відкинути папізм, якого очевидних надужить самі ви, пане Боккарде, не можете заперечити. Подумайте тілько про зіпсутє католицького духовенства!

— Не мало між ними поганих пташків, — притакнув Боккард.

— Про сліпу віру в повагу церкви...

— Се добродійство для людської слабости, — перебив він мене. — Адже-ж у церкві і в державі так само як у найменшім процесї мусить бути найвисша інстанция, на якій можна заспокоїти ся.

— А чудотворні реліквії?

— Коли тінь сьвятого Петра та стирка сьвятого Павла вздоровлювали хорих, — відповів Боккард дуже спокійно, — то чому-ж би й кости сьвятих не мали чинити чудес?

— А глупе набоженство до Марії?

Ледво я вимовив те слово, ясне доси лице Фрибуржця перемінило ся, кров сильно вдарила йому до голови; весь запаленївши від гніву він зіскочив із крісла, вхопив рукоять свойого меча і скрикнув до мене:

— Хочете образити мене особисто? Коли се ваш намір, то давайте, поміряємо ся!

Панна перелякана схопила ся також зі свойого сидженя, а радник для заспокоєня простяг обі руки до Фрибуржця. Я здивував ся не тратячи спокою, про таке несподіване вражінє моїх слів.

— Про особисту образу не може бути анї мови, — сказав я спокійно. — Як міг я думати, аби ви, Боккарде, що в кождім слові виявляє осьвіченого та досьвідного чоловіка і, як самі кажете, спокійно думає про релїґійні справи, в тій одній точцї може виявляти таку пристрасть?

— Очевидно, пане Шадау, вам не відомо те, що відомо в цїлій околицї Фрибурґа і далеко поза нею, що наша Мати божа з Айнзідельн на мнї недостойнім зробила чудо?

— Нї, справдї нї, — відповів я. — Сядьте, любий Боккарде, і розкажіть нам.

— Ну, се дїло відоме загально і відмальоване на вотивнім образї в самім манастирі. В третїм роцї мойого житя постигла мене тяжка хороба, що спричинила в мене безвладність усїх членів. Всїх способів, які хто міг придумати, пробовано даремно, і жаден лїкар не знав ради. На решті моя люба, добра мати пішла на мою інтенцию босо на прощу до Айнзідельн. І справдї стало ся чудо. Від того часу моє здоровлє поправляло ся, я прийшов до сил і ріс, і виріс, як бачите, ось який великий та здоров. Тілько ласцї Матери божої завдячую те, що сегодня можу радувати ся моєю молодістю і не мушу як непотрібний, безутїшний калїка гризти своє серце в журбі. Тому зрозумієте, любі панове, і признаєте природним, що своїй сьвятій поратівницї я до смерти обовязаний бути вдячним і сердечно прихильним.

При сих словах він витягнув шовковий шнурок, що мав у себе на шиї, а з ним добув медалїон із під свойого кафтана і поцїлував його побожно.

Пан Шатійон, що дивив ся на нього з дивною сумішкою недовіря та зворушеня, заговорив своїм звичайним лагідним голосом:

— А як думаєте, пане Боккарде, чи кожда Мадонна могла би вчинити для вас таке щасливе вздоровленє?

— Але-ж нї! — живо скрикнув Боккард. — Мої родичі пробували на ріжних місцях і перед

ріжними чудотворними образами, і ніде не щастило їм, поки не застукали до брами в Айнзідельн. Айнзідельська Мадонна одинока в своїм роді.

— Ну, — мовив далї старий Француз — із усьміхом — у такім разї легко буде погодити вас із вашим земляком, коли се при вашій добродушности та веселій вдачі, якої проби ви вже дали нам не раз, було ще потрібне. Пан Шадау у своїм суворім осудї культу Марії на будуче не повинен забувати завсїгди додати прищіпку: „З шановним виїмком Мадонни з Айнзідельн“.

— Радо пристаю на се, — сказав я впадаючи в тон старого пана, хоч у моїм нутрі панувало зворушенє та почутє його легкомисности.

Тодї добродушний Боккард ухопив мою руку і потряс її по щирости. Розмова зійшла на инші предмети, і незабаром молодий Фрибуржець устав, побажав нам доброї ночи і перепросив, що мусить відійти, бо завтра досьвіта думає рушити в дорогу.

Аж тепер, коли палка розмова скінчила ся, я міг уважнїйше придивити ся молодій дївчинї, що мовчки, але дуже уважно слїдила за нашою розмовою, і мене дуже здивувала її неподібність до її вітця чи вуйка. У старого радника було дуже тонко обрисоване, майже боязливе лице, осьвічене розумними, темними очима, раз сумовите, тознов насьмішливе, але все одухотворене. Натомісць молода панна була бльондинка, а її невинне, але рішуче лице осьвічували дивно проміняcті, блискучі синї очи.

— Чи можу запитати вас, молодий пане, — почав промовляти парляментарний радник, — що веде вас до Парижа? Ми одновірцї і коли я можу бути вам чим услужним, числїть на мене.

— Пане, — відповів я, — коли ви вимовили назву Шатійон, моє серце забило ся живійше. Я син вояка і рад би вправити ся в війнї, ремеслї мойого вітця. Я завзятий протестант, і хотів би для доброї справи зробити все, що в моїх силах. Обі ті цїли я осягну, коли менї пощастить служити

та воювати під очима адмірала. Коли ви можете допомогти мені до сего, то зробите мені найбільшу прислугу.

Тепер отворила уста дівчина і запитала:

— Чи ви так високо ціните пана адмірала?

— Вважаю його першим мужем на сьвіті, — відповів я з запалом.

— Ну, Ґаспардо, промовив старий, — знаючи такий його погляд ти могла би попросити за ним у твойого хресного вітця.

— Чому ні? — відповіла спокійно Ґаспарда, — коли він такий бравий, як виглядає. Чи моя просьба поможе що, се питанє. Тепер, перед фляндрийською війною пан адмірал від ранку до ночи занятий, обляжений, неспокійний, і я не знаю, чи не роздані вже всї місця, які він мав обсадити. Чи не маєте якого порученя лїпшого від мойого?

— Імя мойого вітця, — відповів я троха знесьмілений, — може буде відоме адміралови.

Тепер я зміркував, як тяжко може бути чужинцеви добити ся доступу до великого полководця без особливого порученя, і троха пригноблений я мовив далї:

— Ваша правда, панї. Чую, що сего мало: серце та меч, яких він і без мене має богато. Ще як би жив його брат Данделько! Сей був близший менї і до сего я звернув би ся сьмілїйше. Від моєї молодости він у всьому був моїм взірцем: не полководець, але хоробрий вояк; не полїтик, але постійний сопартийник; не сьвятий, але горяче, вірне серце.

Підчас моїх слів почала панна Ґаспарда менї на диво з разу по троха червонїти, та її загадкове для мене заклопотанє збільшало ся, аж поки вся не облила ся румянцем. Також старий пан почув якесь заклопотанє і сказав троха терпко:

— Що ви там знаєте, чи Данделько був сьвятий, чи ні! Але мене вже клонить на сон, тож

вставаймо! Коли прибудете до Парижа, пане Шадау, то почтіть мене своїми відвідинами. Я живу на острові сьв. Людвіка. Завтра ми певно вже не побачимо ся. Ми пробудемо ще один день у Меліні. А тепер ще запишіть мені своє імя в отсю книжечку. Так! Майте ся добре, добраніч!

IV.

Другого вечера по тій стрічі вїздив я брамою сьв. Оноре до Парижа, і втомлений дорогою застукав до брами найблизшої господи, віддаленої ледво сто кроків від брами міста.

Перший тиждень минув менї на огляданю великого міста та на даремнім пошукуваню одного військового товариша мойого вітця, про котрого я аж по довших розпитах дізнав ся, що він умер. Осьмого дня з битєм серця я вибрав ся до помешканя адмірала, яке показано менї недалеко Лювру в вузкій вуличцї.

Се була темна, старосьвітська будівля, а придверний приняв мене непривітно, навіть із недовірєм. Я мусїв написати своє імя на картцї паперу, яку він заніс свойому панови, і тодї впустив мене. Я війшов через великий передпокій, у якім було богато людий, вояків та двораків, що бистрими поглядами обкидали кождого, хто переходив поміж їх рядами, і війшов до малої робітнї адмірала. Він був занятий писанєм і кивнув менї, аби я підіждав, поки він скінчить лист. Я мав час оглянути зі зворушенєм його лице, знане менї з виразистого дерев'ориту, що дійшов аж до Швайцариї і від разу вбив ся менї незатерто в тямку.

Адмірал міг мати тодї 50 лїт, але його волосє було біле як сніг, а його худі щоки палали горячковим румянцем. На високім чолї та на ху-

дих руках виступали синї жилки, а вираз його лиця був страшенно поважний. Він виглядав мов судия в Ізраїли.

Скінчивши своє занятє він підійшов до мене біля вікна і впер свої великі синї очи проникливо в мої.

— Знаю, що привело вас сюди, — сказав він. — Хочете служити добрій справі. Коли вибухне війна, дам вам місце в моїй німецькій кінноті. А тим часом — вмієте добре писати? знаєте по німецьки та по франнуськи?

Я вклонив ся притакуючи.

— Тим часом дам вам занятє в своїм кабінетї. Можете бути менї помічним. Отже-ж витайте! Жду вас завтра о осьмій годинї. Будьте точні.

І рухом руки відпустив мене, а коли я вклонив ся перед ним, додав дуже приязно:

— А не забудьте відвідати радника Шатійона, з яким ви познайомили ся в дорозї.

Коли я знов опинив ся на вулицї і подумав про те, що стало ся, йдучи до моєї господи я від разу почув ясно, що для адмірала я вже не чужий, і не мав сумнїву про те, кому маю се завдячити. Радість, що я так легко осягнув свою цїль, якої осягненє видавало ся менї таким трудним, була менї доброю ворожбою для початку моєї кариєри, а надїя працювати під очима адмірала оживила в менї почутє власної вартости, якого я не знав доси. Та всї ті щасливі думки, уступали майже зовсїм перед чимось, що разом і всьміхало ся менї й мучило мене, вабило й неспокоїло, перед чимось безконечно таємним, про що я нїяк не міг виробити собі ясного погляду. Та по довгім, даремнім шуканю й се вияснило ся менї нараз. Се були очи адмірала, що йшли за мною. І чому вони не покидали мене. Бо се були її очи. Анї отець, анї мати не могли своїй дитинї дати вірнїйшого зеркала душі. Я нїяк не міг пояснити собі се. Чи могли її очи бути його очима? Чи було се можливе? Нї, я помилив ся! Моя уява зробила собі жарт зо мною, і аби розбити той привид обра-

зом дійсности, я рішив ся спішно вернути до своєї господи, а по тім удати ся на остров сьв. Людвіка до своїх знайомих із під „Трьох лілій“.

Коли годину пізнійше я входив до високого, вузкого дому парляментарного радника, що тутже коло моста сьв. Михайла положений одним боком глядів у хвилї Секвани, а другим через бокову вуличку в ґотицькі вікна малого костелика, я застав двері нижнього поверха замкнені, а вийшовши на другий поверх опинив ся несподївано перед Ґаспардою, що перебирала щось у отворенім куфрі.

— Ми ждали на вас, — повитала вона мене, — і я заведу вас до свойого вуйка, що буде рад бачити вас.

Старий сидів вигідно в фотелю, перегортаючи великий фолїянт, опертий на навмисне для сего приладженім поручю. Широка кімната була повна книжок, що стояли в гарно різьблених дубових шафах. Статуйки, монети, рисунки залюднювали, кожде на відповіднім місци, се спокійне прибіжище духового житя. Учений хозяїн, не встаючи з місця, попросив мене приставити собі крісло біля нього, привитав мене як старого знайомого, і почув із очевидною радістю оповіданє про моє принятє в службу адмірала.

— Дай Боже, аби сим разом пощастило йому! — сказав він. — Для нас євангеликів, що творимо на жаль тілько меншість людности нашої вітчини, лишили ся лиш два виходи, аби уникнути огидної домашньої війни, лиш два виходи: або еміґрувати за океан у край відкритий Колюбом — сю думку плекав адмірал довгі літа в своїй души і був би виконав її, як би не спинили його несподївані перешкоди — або розогнити національне почутє і звести велику, для всеї людскости спасенну заграничну війну, в якій би католики і Гугеноти, воюючи бік о бік могли збратати ся любовю до вітчини і забути свій релїґійний роздор. Се хоче осягнути адмірал тепер, і менї любителеви спокою, горить земля під ногами, аби як найшвид-

що була виповіджена війна. Увільняючи Нідерлянди від еспанського ярма будуть наші католики по неволї втягнені в течію свободи. Але час наглить. Вірте менї, пане Шадау, над Парижем висить зловіща хмара. Ґізи бажають недопустити до війни, яка зробила би молодого короля самостійним, а їх непотрібними. Королева мати дволична. Не така чортиця, як малюють її горячі прихильники нашого сторонництва, але вєть ся між партиями з дня на день, самолюбна, дбаюча тілько про інтереси свойого дому. Байдужна на славу Франциї, без почутя для добра або зла, держить у своїх руках суперечности, і припадок може заставити її вибрати се або инше. Труслива та необчислима, вона в усякім разї здібна до найгіршого. Головна вага лежить тепер у прихильности молодого короля до Колїнї, а той король — тут Шатійон зітхнув — ну, не хочу випереджувати вашого суду. Він часто буває в адмірала, то й ви побачите його власними очима.

Старець глядїв перед себе, а по тім нагло зміняючи предмет розмови відгорнув титул книги, що лежала перед ним, і озвав ся до мене:

— Знаєте, що читаю? Ось гляньте!

Я прочитав латинський титул: Ґеоґрафія Птолємея, видана Михайлом Серветом.

— Се той сам єретик, якого спалено в Женеві? — запитав я з переляком.

— Не инший. Се був визначний учений, а скілько можу осудити, ґеніяльна голова, якої ідеї в природничих науках може колись будуть мати більше щастя, як його теольогічні міркуваня. Чи й ви були би за його спаленєм, як би сидїли тодї в міській радї Женеви?

— Певно, пане, — відповів я з переконанєм. — Подумайте тільки одно: Що було найнебезпечнїйше оружє, яким папісти поборювали нашого Кальвіна? Закидали йому, що його наука перечить істнованю Бога. Та ось прибуває до Женеви Еспанець, називає себе приятелем Кальвіна, видає книжки, в яких заперечує істнованє Трійцї,

так як коли би се нічого не значило, і надуживає євангелицької свободи. Чи-ж Кальвін не був зобовязаний супроти тих тисяч і тисяч, що терпіли та кров проливали за чисте слово, випхнути того фальшивого брата перед очима всего сьвіта з євангелицької церкви і віддати його сьвітському судови, аби зробити неможливим усяке мішанє їх обох і аби йому незаслужено не закидали чужу безбожність?

Шатійон усьміхнув ся сумовито і промовив:

— Тому, що ви так гарно мотивуєте свій осуд про Сервета, мусите зробити мені приємність і сей вечір лишити ся в нас. Заведу вас до вікна, що виходить на каплицю сьв. Лаврентия, якої сусідством ми тут тішимо ся і в якій славний Францісканець Паніґароля буде проповідати сего вечера. Почуєте, як судять нас католики. Сей монах — огнистий бесідник і говорить дуже льоґічно. Ви будете чути з його промови кожде слово — і порадуєте ся. Чи й доси ще живете в гостинниці? Треба вам подбати про постійне помешканє. Може ти нараїш яке, Ґаспардо? — звернув ся він до панни, що власне ввійшла.

Ґаспарда відповіла весело:

— Кравець Джільберт, наш одновірець, що має на своїм удержаню численну сімю, був би рад і мав би собі се за честь відступити пану Шадау свою найліпшу кімнату. І се мало би за собою ще й ту добру сторону, що той чесний, але боязливий християнин посьмів би знов ходити на наше євангелицьке богослуженє в супроводі сего хороброго вояка. Піду зараз до нього і сповіщу про сей щасливий випадок.

З тим і вийшла її струнка постать.

Хоч як коротко була вона з нами, я встиг уважно та пристально заглянути в її очи і дізнав нового здивованя. Пертий непоборною силою знайти негайно розвязку сеї загадки, я тілько з трудом здержав ся від питаня, що було би противне всякій чемности, та старець сам прийшов мені на поміч і запитав насьмішливо:

— Що таке незвичайне бачите в тій дївчинї, що так уперто вдивляєте ся в неї?

— Щось дуже незвичайне, — відповів я рішучо, — чудову подібність її очий до очий адмірала.

Мов від дотику гадини здрігнув ся радник і сказав із силуваним усьміхом:

— Чи не бувають випадки гри природи, пане Шадау? Чи заборонено житю творити подібні очи?

— Ви запитали мене, що незвичайне бачу в тій паннї, — відповів я холоднокровно, — і я дав відповідь на те питанє. Позвольте менї запитати також вас. Надію ся, що буду сьмів відвідувати вас і далї, бо ваша доброта і ваш високий дух притягають мене до вас. То прошу сказати менї, як маю називати сю гарну панну? Знаю, що від свойого хресного вітця Колїнї вона має імя Ґаспарда, але ви не сказали менї, чи маю щастє говорити з вашою дочкою, чи з вашою своячкою.

— Звіть її як хочете, — незадоволено промимрив старий і почав знов перегортати картки ґеоґрафії Птолємея.

Се незвичайне поводженє скріпило мій здогад, що тут якась темна точка, і я почав снувати найсьмілїйші фантазиї. В невеличкім письмі, яке опублїкував адмірал про свою оборону Сен-Кантена і яке я знав на память, він кінчив своє оповіданє досить несподївано кількома загадковими словами, в яких натякав на свій перехід до кальвінїзму. Говорено там про грішність сьвіта, і він признавав, що й сам був причасний до неї. Чи-ж уродженє Ґаспарди не могло стояти в звязку з тим його передєвангелицьким житєм? Хоч як остро судив я такі дїла, тут моє вражінє було инше; сим разом я не міг би осудити адмірала за проступок, який давав менї можливість зблизити ся до своячки сего сьвітлого героя, а хто знає, може навіть старати ся о її руку. Пускаючи поводи моїй фантазиї, я правдоподібно мав на лиці щасливу

усьмішку, бо старий, що потаємно понад свою книгу зиркав на мене, звернув ся до мене з несподіваним оживленєм:

— Коли ви, паничу, тїшите ся думаючи, що відкрили невеличку слабість у великого чоловіка, то знайте: він без плями! Ви помиляєте ся, дурите себе самого.

Тут він устав немов обурений і пройшов ся по кімнатї, та нараз зупинив ся передо мною, взяв мене за руку і сказав нагло зміняючи тон:

— Молодий друже, в тих важких часах, коли ми євангелики мусимо тулити ся один до одного і держати ся купи мов брати, довірє зростає швидко. Між нами не повинна стояти анї хмариночка. Ви чесний чоловік, а Ґаспарда люба дитина. Не дай Боже, аби щось укрите занечищувало вашу стрічу. Ви вмієте мовчати, і я вірю вам. Та й само дїло не лишило ся в тайнї і могло би дійти до вас із злорадних уст. Отже слухайте мене. Ґаспарда анї моя дочка, анї моя кузинка, але вона виросла в мене і вважаєть ся моєю своячкою. Її мати, що вмерла незабаром по її вродженю, була дочкою нїмецького офіцира кінноти, з яким прибула до Франциї. А вітцем Ґаспарди, — тут він понизив голос, — був Дандельо, молодший брат адмірала, якого надзвичайна хоробрість і передчасний конець відомий вам. Тепер знаєте досить. Говоріть із Ґаспардою як із моєю кузинкою, а я люблю її, як свою власну дитину. З рештою не говоріть богато і поводїть ся з нею свобідно.

Він замовк, і я не переривав мовчанки, бо весь був повен того, що почув від старого пана. Незабаром прийшла пожадана для нас обох перерва, нас покликано до вечері, а любоприємна Ґаспарда дала менї місце обік себе. Коли подавала менї чарку вина, і її рука доторкнула ся моєї, мене пробігла дрож під вражінєм, що в тих молодих жилах тече кров мойого героя. Ґаспарда почувала також, що я гляджу на неї иншими очима, нїж кілька хвиль перед тим, вона задумала ся і тїнь здивованя миглула по її чолї, яке одначе

скоро знов прояснило ся, коли весело почала оповідати мені, як високою честю для себе вважає кравець Джільберт мати мене у себе на кватирі.

— Важна річ для вас, — мовила вона жартом, — мати під рукою християнського кравця, що буде робити вам одежу строго гугенотського крою. Коли мій хресний отець Колїні, що тепер так високо стоїть у ласцї короля, введе вас у королївський двір, і вас обступлять прегарні панночки королевої матери, то ви пропадете, коли поважне вбранє не буде відповідно здержувати вас.

Підчас сеї веселої розмови почули ми з того боку вулиці тони людської бесїди, раз протяжні, то знов викрикувані з цїлою силою та переривані павзами, що виглядали на уривки якоїсь прилюдної промови, а коли в часї одної припадкової мовчанки до наших слухів долетїло одно майже цїле реченє, пан Шатійон устав і промовив сердито:

— Лишаю вас самих! Той безсердечний балакун прогонить мене.

При сих словах він вийшов і лишив нас самих.

— Се що таке? — запитав я в Гаспарди.

— Ай, — відповіла вона, — у костелї сьв. Лаврентия говорить проповідь патер Паніґароля. З отсего вікна ми можемо придивляти ся з гори побожному народови і бачити також того сьвятого отця. Вуйка обурює його балаканє, мене нудуть його глупота, і я не слухаю його. Сказавши по правдї, навіть на наших євангелицьких зібранях, де проповідують саму чисту правду, я звичайно не можу дослухати проповіди аж до кінця з такою побожністю та скупленєм духа, які відповідають сьвятости самого дїла.

Тимчасом ми приступили до вікна, яке спокійно відчинила Гаспарда.

Була темна лїтня ніч, і осьвітлені вікна каплиці стояли також отвором. Вузким поясом над каплицею на небі блимали звізди. Сьвятий отець на казальници, молодий, блїдий монах Фраціска-

нець з південними горючими очима та рухливим лицем, проповідав з такими дивоглядними жестами, що я з разу всьміхнув ся. Та його промова, котрої я чув кожде слово, швидко заняла всю мою увагу.

— Християни, — кричав він, — що таке терпимість, якої жадають від нас? Чи се християнська любов? Ні, кажу, тричі ні! Се проклята байдужність до долї наших братів. Що сказали-б ви про чоловіка, що бачучи иншого в снї над краєм пропасти не збудив би та не відтягнув би його? Але в отсьому випадку ходить тілько о житє або смерть тїла. О скілько-ж менше повинні ми там, де ходить о спасенє або о затрату душі, без жорстокости лишати наших ближнїх у їх блудах? Як міркуєте? Чи можливо нам жити та працювати з єретиками без думки про те, що їх душі наражені на смертельну небезпеку? Власне наша любов до них велить нам доводити їх до спасеня, а коли вони вперті, змушувати їх до спасеня, а коли непоправні нищити їх, аби своїм лихим прикладом не тягли з собою своїх дїтий, своїх сусїдів, своїх співгорожан у вічний огонь. Бо християнський народ, се одно тїло, про яке писано: „Коли псує тебе твоє око, то вирви його! Коли псує тебе твоя права рука, відрубай її та відкинь геть! Бо гляди, лїпше тобі втратити сей або той член твойого тїла, нїж аби цїле твоє тїло з душею було вкинене в невгасимий огонь.

Такий більше менше був хід думок того сьвятого отця, і він проповідував ті думки мов актор з пристрастною реторикою та дикими, непомірковавними жестами. Чи то від отруйного духа фанатизму, чи від жовтого сьвітла лямп, що падало з гори на лиця слухачів, ті лиця набирали такого страшного, та як менї здавало ся кровожадного виразу, що я від разу почув ясно, на якім вулканї стоїмо ми Гуґеноти в Парижі.

Ґаспарда відносила ся майже байдужно до тої неприємної сцени, її очи були звернені на гар-

ну звізду, що понад дахом каплиці виблискувала лагідним сьвітлом.

Італієць скінчив свою проповідь рухом руки, який швидше можна було приняти за рух проклятя, ніж благословенства. Густими купами почав виходити народ у двері каплиці, при яких із обох боків у зелізні перстені вставлено два горючі смолоскипи. Їх кровавий блиск осьвітлював виходячих і падав инколи на лице Ґаспарди, що цікаво придивляла ся людовій юрбі, коли я тимчасом опертий о стіну стояв у тіни. На раз побачив я, як вона поблідла, по тім її лице спалахнуло обуренєм, а коли я зирнув туди, куди гляділа вона, побачив я висского мущину в богатій одежі, який не то протекціональним не то жадібним рухом руки кинув їй поцілуй. Вона вхопила мене за руку, і притягши мене до свойого боку крикнула дрожачим голосом на вулицю!

— Зневажаєш мене, трусе, думаючи, шо я беззахісна! Помиляєш ся! Ось тут стоїть такий, що покарає тебе, коли тілько поважиш ся ще раз зирнути на мене.

Кавалер у богатій одежі засьміяв ся з наругою, зрозумівши коли не її слова, то її недвозначний рух, і обкинувши свої груди плащем щез у натовпі юрби.

Гнів Ґаспарди вилив ся струями сліз, і хлипаючи вона оповіла мені, як сей ледащо, дворак князя Анжу, королівського брата, від самого дня її приїзду до Парижа переслідує її на вулицях, де тілько вона появить ся, і не боїть ся навіть супроводу її вуйка та кидає їй свої безличні поздоровленя.

— Не хочу любому вуйкови нічого говорити про се задля його вразливої та троха боязливої вдачі. Се затрівожило би його, а оборонити мене він не в силі. Але ви молодий і при зброї, числю на вас. Не хочу довше терпіти його нечемностий. А тепер прощавайте, мій лицарю! — додала вона всьміхаючи ся крізь сльози. — А не забудьте сказати ще мойому вуйкови добраніч!

Старий слуга посьвітив менї до кімнати свойого пана, з яким я пішов попращати ся.

— Проповідь скінчила ся? — запитав радник. — Коли я був молодший, мене забавляли ті комедиї. Та тепер, особливо коли в Нїмі, де я прожив із Ґаспардою остатнє десятилїтє майже відлюдно, я бачив, як проповідники іменем Бога кликали людий до збіговищ та різнї, не можу дивити ся на купу народа зібрану довкола фанатичного проповідника, бо мене зараз проймає жах, що та юрба ось-ось почне щось шалене та жорстоке. Се бє мене по нервах.

Коли я війшов до кімнати в своїй господї, я кинув ся на старе крісло з поручами, що крім військового ліжка творило все її урядженє. Подїї сего дня клубили ся в моїй голові, а в серцї жевріло щось немов маленький острий огник. Годинник на вежи близького монастиря продзонив північ, моя олїйна лямпа вигорівши згасла, але в моїм нутрі розвиднив ся ясний день.

Менї засияла можливість здобути любов Ґаспарди, вияснила ся конечність зробити се, і щастє покласти за се своє житє.

V.

Найблизшого ранку о означеній годині я ставив ся у адмірала і застав його, як перегортав картки невеличкої і пошарпаної книжечки.

— Отсе, — сказав він, — мої записки з р. 1657, коли я боронив Сен-Кантена і потім мусів піддати ся Еспанцям. Ось тут між найхоробрійшими з моїх людий стоїть означена хрестиком назва Садов. Мені здаєть ся, що він був Німець. Чи се не та сама назва, що й ваша?

— Не инша, тілько назва мойого вітця. Він мав честь служити під вами і впасти перед вашими очима.

— Се так, — сказав адмірал, — і се скріпляє моє довірє до вас. Богато з тих людий, що жили зо мною, зрадили мене. Та вам вірю від першого побаченя, і думаю, що ви не зрадите мене.

При сих словах він узяв папір записаний від гори до низу його великим письмом, і сказав:

— Перепишіть мені отсе на чисто, а коли з сего письма дізнаєте ся дечого такого, що покаже вам небезпеку нашого стану, то нехай се не трівожить вас. Все велике та рішуче потребує відваги. Сідайте й пишіть!

Письмо, яке дав мені адмірал, було пропамятне письмо звернене до князя Оранського. Із що раз більшим зацікавленєм я слідив за ходом представленя, в якім з найбільшою ясністю вла-

стивою адміралови говорено про відносини в Франції. „За всяку ціну і без проволоки викликати війну з Еспанією, — писав адмірал, — се наш ратунок. Альба пропаде, коли ви й ми вдаримо на нього від разу. Мій пан і король хоче війни, але Ґізи всею силою працюють проти неї. Католицьке сторонництво підбурене ними, відбиває у Французів охоту до війни, а королева мати, яка неприродним способом сприяє князеви Анжу більше як королеви, не хоче аби сей притьмив її любимця та відзначив ся в війні, якої бажає мій пан і король і якої я вірний підданий бажаю для нього, і скілько моєї сили стараю ся допровадити до неї. Мій плян такий. Відділ гуґенотських охотників вирушив сими днями до Фляндриї. Коли він зможе держати ся проти Альби — а се в великій мірі залежить від того, аби ви з Голяндиї рівночасно вдарили на еспанського полководця — то успіх сего походу склонить короля перемогти всякі перешкоди і рішучо рушити наперед. Вам відома чарівна сила першого успіха“.

Я скінчив се писанє, коли війшов слуга і шепнув щось адміралови. Ще той не мав часу встати з крісла, коли до кімнати війшов дуже молодий пан стрункої постави, з хоробливим виглядом і дуже зворушений і підбіг до нього зі словами:

— Добридень, таточку! Що нового? Їду на кілька день до Фонтенбльо. Маєте відомости з Фляндриї?

В тій хвили він побачив мене і показуючи на мене запитав остро:

— А се хто?

— Мій писар, найяснійший пане! Він відійде зараз, скоро ваше величество повелить.

— Геть із ним! — крикнув молодий король. — Я не хочу, аби хтось підслухував мене, коли говорю про державні діла. Чи забуваєте, що ми окружені шпійонами? Ви такі неоглядні, любий адмірале!

І він кинув ся на фотель і вдивив ся в пустий простір. На раз зіскочив, поклепав Колїнї по плечи і зовсїм забувши про мене, якого віддаленя тілько що зажадав, розсипав ся ось якими словами:

— На чортівську утробу! Виповімо його католицькому величеству війну незабаром!

І тут-же, немов би огник від разу погас у його нутрі, він знов зробив ся задумчивий і прошептав з виразом трівоги:

— Позавчора — тямите? — коли ми оба нараджували ся в моїм кабінетї, зашелестїло щось за тапетом. Я добув шпади — знаєте? — і шпигнув туди два рази, три рази! Тут відвернув ся тапет, і хто вийшов із поза нього? Мій любий браток, князь Анжу, що згорбив ся передо мною як кицька.

Тут король згорбив ся так само і зареготав ся пискливим сьміхом.

— Але я, — говорив далї, — окинув його таким поглядом, якого він не міг видержати, і зараз вилетїв за двері.

Тут блїде лице короля покрило ся виразом такої ненависти, що я зо страхом глядїв на нього.

Колїнї, для якого така сцена мабуть не була нїчим надзвичайним, але присутність сьвідка мусїла бути неприємною, кивнув менї, аби я віддалив ся.

— Бачу, ви скінчили свою сьогоднїшню роботу, — сказав він, — отже до побаченя завтра.

Ідучи до дому я почув у своїм нутрі великий жаль.

Так отсей неясний чоловік, се король, від якого залежить рішенє сьвятого дїла! При такій хлопячій недозрілости та блискотливій пристрасти, де в нього візьметь ся постійність думок та тривкість рішеня? Чи-ж може адмірал зробити все за нього? Тай хтож поручить, що инші, ворожі впливи вже в найблизшій годинї не опанують сю баламутну душу? Я почував, що наше дїло було би певне лиш тодї, як би Колїнї мав у королю сьвідому підпору. Коли-ж він має в нїм тілько зна-

ряд, то завтра може хтось вирвати йому його з рук.

В таких важких сумнївах я йшов дорогою, коли хтось поклав менї руку на плече. Я обернув ся і глянув у безхмарне лице мойого земляка Боккарда, який тут-же обняв мене і привитав з ознаками найщирійшої приязни.

— Витайте в Парижі, Шадау! — скрикнув він. — Як бачу, ви без дїла. Я також. А що король власне виїхав, то ходїть зо мною, покажу вам Лювр. Я живу там, бо моя компанїя держить сторожу у внутрішних покоях.

Та бачучи з мойого лиця, що його запросини не дуже втїшили мене, він додав:

— Надїю ся, що вам не зробить се прикрости йти рука в руку з королївським Швайцаром. Адже ваш божок Колїнї бажає збратаня партий, то певно й його серце врадуєть ся приятельством його писаря з членом королївської ґвардиї.

— Але хто-ж сказав вам — перервав я йому здивований.

— Що ви писар у адмірала? — засьміяв ся Боккард. — Любий друже, при дворі балакають більше нїж треба. Сегодня в ранцї при грі в мяча ґуґенотські двораки розмовляли про Нїмця, що знайшов ласку в адмірала, і з деяких висловів про нього я пізнав, що се буде мій друг Шадау. Добре стало ся, що вас оноді громи та блискавки загнали під „Три лїлїї“, а то ми були би й не познайомили ся, бо ви певно з доброї волї не шукали би своїх земляків у Люврі. З капітаном Пфиффером мушу познайомити вас зараз.

Я випросив собі се, бо Пфиффер був менї відомий не тілько як знаменитий вояк, але також як фанатичний католик. За те я радо згодив ся оглянути з Боккардом нутро Лювру, якого славну будівлю доси я оглядав тілько з надвору.

Ми йшли обік себе вулицями, а приязна балачка веселого Фрибуржця була менї пожадана, бо розсївала мої важкі думки. Швидко ввійшли ми до французького королївського замку, що в ту

пору складав ся в половині з темного середньовікового замчища, а в другій половині з нової препишньої кімнати, яку веліла збудувати королева з фльорентийського роду Медічі. Ся мішанина двох епох скріпила в мені вражінє, що не покидало мене від самого мойого прибутя до Парижа, вражінє чогось хиткого, нерівномірного, в якім бороли ся суперечні з собою складники.

Ми пройшли богато хідників і ряд кімнат оздоблених сьмілими камяними різьбами та малюнками переважно розпустного змісту, противними, а иноді аж огидними для мойого протестантського смаку, хоч Боккард сердечно захоплював ся ними. На решті він отворив мені кабінет зі словами:

— Отсе королева робітня!

В кабінеті стояло страшенне безладє. На долівці порозкидувано ноти та розгорнені книжки. На стінах висіла ріжна зброя. На коштовнім мармуровім столі лежав клярнет. Мені досить було від дверий зирнути на той хаос, та йдучи далі я запитав Боккарда, чи король музикальний?

— Грає препаскудно, — відповів той. — Грає не раз від ранку аж до півдня, а що гірше нераз цілими ночами. А иншими часами ось тут — і він показав инші двері — стоїть перед ковалом і кує, аж іскри скачуть. Та тепер клярнет і молот мають спокій. Він заложив ся з молодим Шатоґійоном, хто з них перший потрафить держачи одну ногу в роті на другій нозі перескакати цілу комнату туди й назад. Се заняло його страшенно.

Бачучи, що я посумнів при сих словах і вважаючи відповідним перервати розмову про короновану голову Франциї, Боккард запросив мене пообідати з ним у недалекій гостинниці, яку представив мені дуже доброю.

Аби скоротити дорогу, ми пішли довгою вузкою вулицею. Два пани надійшли нею з противного кінця до нас,

— Глянь, — сказав до мене Боккард, — отсе йде ґраф Ґіж, ославлений Дон-Жуан і найбільший

забіяка при дворі, а з ним у раз — їй Богу! — Лінєроль! І як він сьміє виходити в ясний день, коли на нього проголошено законний засуд на смерть!

— Я зирнув і пізнав у першім із них того безстидника, що вчора вечером при блиску смолоскип образив Ґаспарду своїм безличним кивком. Наблизивши ся до нас він, як мені здавало ся, також пригадав собі щось, бо пристально впер у мене свій зір. Ми оба займали половину ширини вузкої вулиці, лишаючи другу половину свобідною для тих, що надійшли проти нас. Боккард і Лінєроль ішли по при мури, а я й ґраф Ґіж мусіли перейти один попри одного.

На раз почув я, що мене штовхнено в бік, і ґраф крикнув:

— На бік, проклятий Гуґеноте!

Переляканий я обернув ся до нього, а він крикнув сьміючи ся:

— Чи й на вулици хочеш бути таким широким, як при вікні?

Я хотів кинути ся на нього, та Боккард обняв мене й почав умовляти:

— Бій ся Бога, не роби галабурди! Тепер такий час, що в одній хвили весь парижський мотлох кинув ся-б на нас. А що вони зараз пізнали би тебе по твоїм твердім ковнїрі як Гуґенота, то ти пропав би без сумнїву. Що мусиш одержати сатисфакцию, розумієть ся само собою. Здай се діло на мене, а я буду мати радість, коли вельможний пан згодить ся на чесний поєдиннк. Але імя Швайцара мусить лишити ся без плями, хоч би з твоїм житєм я мав положити й своє. Та скажи мені на всїх сьвятих, чи ти знайомий з ґрафом Ґіжем? Чим ти розсердив його на себе? Але-ж нї се неможливе. Сей ледащо був у злім гуморі і зневажив тебе тілько тому, що пізнав у тобі Гуґенота.

Тим часом ми війшли до гостинниці, де ми пообідали швидко та в невеселім настрою.

— Мушу зібрати свої думки до купи, — сказав Боккард, — бо з паном ґрафом буде не легка справа.

Ми розстали ся і я вернув до своєї гостинниці обіцявши Боккардови, що там буду ждати на нього. Минули дві години, коли до моєї кімнати війшов Боккард і кликнув:

— Все пішло добре! Ґраф буде бити ся з тобою завтра о сході сонця перед брамою сьв. Михайла. Він приняв мене не зовсім не чемно, а коли я сказав йому, що ти з доброго дому, він відповів, що не пора тепер розвідувати твій родовід, а йому хочеть ся тілько знати, як ти володієш шпадою

— А як-же стоїть се діло? — запитав Боккард далї. — Я певний, що ти вчив ся фехтованя методично, але бою ся, що ти дуже повільний, особливо супроти такого бистрого чортяки.

Лице Боккарда виявило вираз побоюваня, і попросивши о дві фехтункові шпади — саля для фехтованя містила ся в партері обік моєї гостинниці, — дав менї в руку одну з них, і сказав:

— Ну, покажи свої штуки.

По кількох ходах, у яких я робив шпадою своїм звичайним темпом, а Боккард даремно підгоняв мене окликами: „Швидше, швидше!“ — він на решті кинув свою шпаду, станув при вікнї, аби скрити сльози на своїх очах, які я вже побачив у нього.

Я приступив до нього і поклав йому руку на плече.

— Боккарде — сказав я, — не сумуй! Все призначене на перед. Коли завтра менї призначено вмерти, то не треба й ґрафової шпади, аби перервати нитку мойого житя. А коли не так, то й його небезпечне оружє не зробить менї нїчого.

— Не виводи мене з терпеливости! — відповів він раптово обертаючи ся до мене. — Кожда хвиля проволоки, яка нам лишаєть ся, дорога, і з неї треба користати — не для фехтованя, бо в теориї ти бездоганний і твоя повільність — тут

він зітхнув, — невлїчима. Одно тільки може спасти тебе. Зверни ся до нашої Матери божої в Айнзідельн, і не закидай менї, що ти протестант. Один раз не завадить нїчого. Чи-ж се подвійно не зворушить її, коли відщепенець зложить своє житє в її руки? Маєш іще досить часу відмовити богато разів „Богородице дїво!“, і я віру, що ласкава Мати не лишить тебе без своєї опіки. Переможи себе, любий друже, і послухай моєї ради.

— Дай менї спокій, Боккарде! — скрикнув я нетерпеливо супроти його наляганя, та все таки зворушений, його любовю.

Та він іще хвилю даремно налягав на мене. По тім уложили все потрібне на завтра, і він попращав ся зі мною.

Ще в дверех він обернув ся до мене і сказав:

— Хоч зітхни раз сердечно перед сном, Шадау!

VI.

Другого ранку збудив мене зі сну дотик чужої руки. Біля мойого ліжка стояв Боккард.

— Уставай! — кликнув він. — Треба спішити, коли не хочемо запізнити ся. Вчора я забув сказатн тобі, що ґрафів секундант Лїнєроль. Ще одна образа, коли хочеш. Але в тім добре те, що коли ти — він зітхнув — нєбезпечно зраниш свойого противника, сей шановний секундант певно буде мовчати, бо має тисячу важних причин нї-защо не звертати на себе прилюдної уваги.

Поки я одягав ся, завважив, що мій приятель має щось на серцї і ледво здержуєть ся з тим. Я надів свою ще в Бернї зроблену, по швайцарському звичаю з обох боків широкими кишенями обшиту подорожну куртку і натиснув на чоло широкополий повстяний капелюх, коли Боккард на раз у великім зворушеню кинув ся менї на шию, почав цїлувати мене і притулив свою кучеряву голову до моїх грудий. Ся пересадна чутливість видала ся менї не мужеською, і я вмовляючи його відхилив обома руками від себе його пахучу голову. Менї здавало ся, що Боккард у тій хвили щось нишпорив коло моєї куртки, але я не звернув на се уваги, бо було спішно.

Ми пішли оба мовчки вулицями тихими в ранцї. Почав кропити дощ. Ми пройшли міську браму, яку власне отворено, і знайшли недалеко від неї

огород, обведений розваленим муром. Се пусте місце призначено на поєдинок.

Ми війшли й побачили Ґіжа та Лїнєроля, що ждучи на нас ходили головною алєєю між буковими корчами. Ґраф поздоровив мене насьмішливо-чемно; Боккард і Лїнєроль зійшли ся, аби вмовити ся про місце поєдинку та оружє.

— Ранок холодний — сказав ґраф. — Коли вам догідно, то будемо бити ся в куртках.

— Чи пан не в панцирі? — закинув Лїнєроль і зручним рухом помацав мою грудь. Ґіж моргнув йому, аби дав спокій.

Нам подано два довгі рапіри.

Почала ся боротьба, і я швидко завважив, що маю перед собою противника далеко зручнїйшого і при тім зовсїм холоднокровного. Він кількома жартливими рухами спробував мою силу, так, як у фехтовальнї, а потім напружив свою увагу. На його лицї був вираз смертельної рішучости. Він раз по разу маркував кварту, а виконував секунду. Я встигав відбивати в пору кождий удар: як би він виконував ті самі рухи троха скорійше, я пропав би. Я побачив на його лицї усьміх задоволеня і почув, що смерть моя близька.

Блискавкою мигнув удар, але гнучке вістрє вигнуло ся в гору, немов би натрафило на щось тверде. Я відбив удар і рівночасно пхнув рапіром на перед, і ґрафови, що певний свого вихилив ся значно на перед, просадив груди своїм вістрєм. Він поблїд, лице потемнїло, оружє випало з руки і він упав на землю.

Лїнєроль похилив ся над умираючим, а тим часом Боккард потяг мене за собою.

Біжучи що духу ми оббігли міський мур аж до другої найблизшої брами, де Боккард запровадив мене до малого, йому відомого шиночка. Ми перейшли подвірє і сховали ся за домом у гу-

сто оброслій альтані. Був ще вчасний вохкий ранок, і все довкола мов вимерло. Мій приятель попросив вина, яке по хвили принесла нам заспана шинкарка. Він сербав жадібно, але я не рушив склянки, що стояла переді мною. Я зложив руки навхрест на груди і похилив голову. Мрець лежав у мене на душі.

Боккард візвав мене пити, а коли я по його просьбі спорожнив чарку, він промовив:

— А чи нікоторий господин захоче тепер змінити свій погляд на нашу Пречисту Діву з Айнзідельн?

— Дай мені спокій! — відповів я сердито. — Хиба се її діло, що я вбив чоловіка?

— Більше, ніж тобі здаєть ся, — відповів Боккард з докором у голосї. — Їй тілько завдячуєш, що сидиш ось тут коло мене. Ти винен їй грубу сьвічку.

Я здвигнув раменами.

— Невірний! — скрикнув він і сягнувши рукою в ліву бокову кишеню моєї куртки, триюмфально витяг із неї медаліон, який звичайно носив на шиї, і який сегодня рано підчас своїх наглих обіймів мусів таємно всунути мені до кишені.

Мені немов перевязка спала з очий. Срібна монета спинила удар, що мав пробити моє серце. Моє перше почутє був гнів і сором, немов би я допустив ся нечистої гри і всупереч із правилами поєдинку охоронив свою грудь. З тим змішало ся почутє ненависти, що ніби то сьвятій річи завдячую своє житє. І я буркнув ледво чутно:

— Волів би я згинути, ніж маю завдячувати свій ратунок забобонови.

Але помалу мої думки прояснили ся. Перед моєю душею станула Ґаспарда і з нею вся повня житя. Я вдячний був за те соняшне сьвітло, що мені на ново було дароване, і коли я знов радісними очима зирнув на Боккарда, я не здужав уже

сварити ся з ним, як мені бажало ся Його забобон міг бути для мене огидний, але його приятельська вірність спасла мені житє.

Я сердечно попращав ся з ним і випередивши його пішов брамою та поперек міста до дому адмірала, що ждав мене в тій годині.

До полудня я просидів за писарським столом; сим разом мені поручено переглянути рахунки сум виданих на узброєнє гуґенотських охотників, що вирушили до Фляндриї. Коли адмірал у вільній хвили підійшов до мене, я осьмілив ся попросити його, аби вислав мене до Фляндриї до участи в нападі і обіцяв йому прислати скору та правдиву відомість про його перебіг.

— Ні, Шадау, — сказав він хитаючи головою, — я не можу наражати вас на небезпеку, аби вас там зловили як розбійника й повісили. Зовсім инша річ буде, коли по виповідженю війнн ви впадете при моїм боці. Я винен се вашому батькови не наражати вас на жадну иншу небезпеку крім смерти в чеснім бою

Було вже майже полудне, коли в передпокою почув ся незвичайний гамір, що переходив у чим раз завзятійшу суперечку.

Адмірал покликав свойого зятя Теліні до себе, а сей оповів йому, що граф Ґіж сего ранку згиб у поєдинку, а його секундант, ославлений Лінєроль, велів ґрафській службі принести його тіло від брами сьв. Михайла, і збираючи ся до втеки не знав сказати нічого більше понад те, що їх пан упав із руки невідомого йому Гуґенота.

Коліні зморщив брови і сказав сердито:

— Чи-ж я не заборонив остро, не грозив, не благав, не заклинав, аби ніхто з наших людий у сей тяжкий час не починав ані не підіймав сварки, що могла би довести до кровавої розправи? Адже-ж поєдинок сам собою вже таке діло, що жаден християнин без неминучої потреби не повинеи обтяжувати ним своє сумлінє. А ще до того в на-

ших днях, коли одна іскра, кинена в бочку пороху, може згубити всїх нас, він робить ся злочином проти наших одновірців і нашої вітчини.

Я не підводив очий від рахунків, і рад був, кони скінчив свою роботу. Потім я пішов до своєї гостинниці і велїв перенести свої пакунки до дому кравця Джільберта.

Хоровитий чоловік з дрібним, боязливим лицем провів мене серед многих чемностий до призначеного менї покою. Покій був просторий і добре вивітренний, а містячи ся в найвисшім поверсї дому розкривав вид на цїлу дїльницю міста, на море дахів, із якого шпилї веж вистирчали під хмарне небо.

— Тут ви безпечні, — сказав Джільберт тонким голосом, що викликав у мене усьміх.

— Я дуже рад, — відповів я, — що можу замешкати у одновірця.

— Одновірця? — прошептав кравець. — Не говоріть так голосно, пане капітане! Се правда, я євангелик, і коли не може бути инакше, рад умерти за свойого Спасителя. Але бути спаленим, так, як Дюбурґ, спалений на площі Ґрев — я бачив се ще малим хлопцем, — гу, сего я жахаю ся!

— Не жахайте ся! — заспокоїв я його. — Ті часи минули, а едикт толєранцийний забезпечує нам усїм свободу віроісповіданя.

— Дай Боже, аби так було, — зітхнув кравець. — Але ви не знаєте нашого парижського поспільства. Се дикий і завидющий народ, а ми Гуґеноти маємо привілей дратувати їх. Тому, що жиємо відлюдно, морально та чесно, вони закидають нам, що ми хочемо відокремити ся та бути лїпшими від них. Але-ж милий Боже, хиба-ж можливо заховувати хоч би лише десять заповідий і не бути лїпшим від них?

Мій новий господар лишив мене самого, а коли змеркло ся, пішов я до дому радника парляменту. Я застав його в дуже сумнім настрою.

— Лиха доля висить над нашою справою, — почав він. — Знаєте вже Шадау? Визначний королївський дворак, ґраф Гіж, погиб сего ранку в поєдинку з одним Гуґенотом. Ся вість облетїла весь Париж, і я не сумнїваю ся, що патер Панїґароля не занедбає нагоди вказати на нас усїх як на спілку вбійцїв, а свойого чесного прихильника — бо ґраф Гіж нїколи не пропускав його проповідий — у своїх великомовних проповідях окричить мучеником католицької віри. В мене голова болить, пане Шадау, і я ляжу спочити. Повечеряйте разом із Ґаспардою.

Підчас нашої розмови стояла Ґаспарда обік крісла старого пана, похиливши ся в задумі на його заплечник. Вона сегодня була дуже блїда, а її великі, синї очи глядїли глубоко-поважно.

Коли ми лишили ся самі, стояли ми кілька хвиль одно проти одного мовчки. В менї зародило ся прикре підозрінє, що вона сама візвавши мене бути її оборонцем, тепер з жахом відсунеть ся від мене, сплямленого кровю. Незвичайний припадок, що спас моє житє, і про який я не важив ся згадати Ґаспардї не ображаючи її євангелицької совісти, затемнював моє сумлїнє гірше, нїж провина вбійства, невелика після понять про мужеську честь. Ґаспарда відчувала, що моя душа обтяжена, і могла догадувати ся причини одиноко в тім, що я вбив ґрафа і тим стягнув лихо на наше сторонництво.

По довшій хвили вона запитала пригнобленим голосом:

— Так ти вбив ґрафа?

— Я — була моя відповідь.

Вона мовчала. По тім нагло надумавши ся приступила до мене, обняла мене обома руками, і горячо поцїлувала мене в уста.

— Коли ти допустив ся провини, — мовила рішучо, — то я твоя спільниця. Задля мене ти зробив се. Я довела тебе до гріха. За мене важив ти своїм житєм. Я рада відплатити тобі за се, але як?

Я взяв її за обі руки і сказав:

— Ґаспардо, як сегодня, так завтра й на завсїди буду твоїм оборонцем. Подїляй зо мною небезпеку й ратунок! Провину й спасенє! З'єднані й нерозлучні будьмо аж до смерти!

— З'єднані й нерозлучні! — сказала вона.

VII.

Від нещасливого дня, коли я вбив ґрафа Ґіжа і позискав любов Ґаспарди, минув місяць. День у день я писав у кабінеті адмірала, який очевидно був задоволений моєю роботою і відносив ся до мене що-раз із більшим довірєм. Я чув, що мої близькі зносини з Ґаспардою відомі йому, але він не згадував про них ані одним словом.

За той час положенє протестантів у Парижі погіршило ся значно. Напад на Фляндрию не вдав ся, а реакция при дворі відчувала ся також у настрою всеї людности. Шлюб короля Наварри з гарною та легкодушною сестрою Кароля розширив іще прірву між сторонництвами замість промости.и її. Незадовго перед тим умерла Жанна д' Альбре, мати короля Наварри, високо шанована Гуґенотами за її особисті прикмети, вмерла нагло — говорено, що від отруї.

В сам день шлюбу адмірал не пішов до костела на богослуженє, але ходив рівним кроком по площі Нотр-Дам і вирік, — він, звичайно так обережний — слова, які потім виточено проти нього як найстрашнійше оскарженє! Він сказав:

— Нотр-Дам обвішена хоругвами, які відібрано нам у домашній війні. Ті хоругви треба поздіймати і заступити їх славнійшими трофеями.

Він мав на думці еспанські хоругви, але ті слова витолкувано фальшиво.

Коліні вислав мене з порученєм до Орлєяна, де стояла німецька піхота. Коли я вернув відтам і зайшов до свого помешканя, зустрів мене Джільберт із переляканим видом,

— Знаєте вже, пане капітане, — мовив він трохи не плачучи, — що адмірала вчора зранив якийсь скритовбійця, коли він із Люврy вертав до своєї палати? Кажуть, що не на смерть, але при його старости та тяжкій журбі, що налягає на нього, хто може знати, чим се скінчить ся? А коли він умре, то що буде з нами?

Що духу пішов я до помешканя адмірала, але там не принято мене. Придверний сказав мені, що король і королева-мати власне прийшли відвідати адмірала. Се заспокоїло мене, бо в своїй добродушности я зміркував, що королева Катерина не може мати участи в тім злочині, коли сама прийшла відвідати жертву.

— А король, — запевняв мене придверник, — страшенно лютий за той підступний напад на житє його друга, що дорогий йому як отець.

Тепер звернув я свої кроки назад до помешканя радника парляменту, якого я застав у розмові з незвичайною особою, чоловіком середніх літ, якого живі рухи вказували Француза з півдня і який на груди мав ордер сьв. Михайла. Ніколи ще я не бачив розумнійших очий. Вони сьвітили ся сьвітлом духа, а в незлічених зморщках та рисах довкола очий і уст видно було неспокійну гру жартливих і бистроумних думок.

— Добре, що ви прийшли, Шадау, — скликнув мені на зустріч радник, коли я порівнював невинне лице Гаспарди, в якім яснїла проста та сильна душа, з премудрим лицем гостя.

— Добре, що ви прийшли! Добродій Монтень на силу хоче вивезти мене до свойого замку в Перігорді.

— Будемо там читати разом Горация, — жартливо сказав гість, — так, як читали колись на купелях у Є, де я мав щастє познайомити ся з паном радником.

— Чи думаєте, пане Монтень — звернув ся радник знов до гостя, — що можу лишити дітий самих? Ґаспарда не хоче лишити ся без свойого хрестного вітця, а отсей Бернець не хоче розстати ся з Ґаспардою.

— Е, що там, — пожартував Монтень обертаючи ся до мене з поклоном. — Аби скріпити себе в чесноті, будете обоє разом читати книгу Товії.

Та бачучи поважний вираз мойого лиця він обернув ся знов до радника:

— Нема що говорити, любий пане! Їдете зо мною!

— Чи справді заносить ся на змову проти нас Гуґенотів? — запитав я звертаючи увагу на те, що мені було найважнійше.

— На змову? — підхопив Ґасконець. — Не знаю нічогісінько. Хиба на таку, яку роблять хмари, поки зірветь ся буря. Чотири пяті части нациї, змушені до чогось такого, чого їм не хочеть ся — се значить до війни у Фляндриї — се справді може наповнити атмосферу електрикою. Не візьміть мені сего за зле, мій молодий пане, але ви, Гуґеноти, вхибляєте проти першого правила житєвої мудрости: не треба ображати народа, серед котрого жиєш, зневажанєм його звичаїв.

— Чи релїґію зачисляєте до звичаїв народа? — запитав я з обуренєм.

— Подекуди так, — відповів Монтень. — Та сим разом я думав тілько про звичаї щоденного житя. Ви Гуґеноти одягаєте себе понуро, надаєте собі поважний вид, не розумієте жартів і поводите себе так штивно, як ваші ковнірі. Одним словом, ви відгороджуєте себе від решти людности, і се мстить ся на вас і в найбільших містах і в найменших селах. Ось Ґізи розуміють житє ліпше. Їдучи сюди я бачив власне, як князь Анжі висїдав із повоза перед своєю палатою і стискав руки

стоячих довкола міщан, весело, як Француз і щиро, як Німець. Так і треба! Адже всїх нас родили жінки, а мило не таке дороге.

Менї здавало ся, що тим жартливим тоном Ґасконець покривав важкі побоюваня, і я хотїв продовжати далї розмову з ним, коли старий слуга оповістив післанця від адмірала, який жадав, аби я з Ґаспардою безпроволочно прийшов до нього.

Ґаспарда накинула на себе густий серпанок, і ми поспішили.

Дорогою вона оповіла менї, скілько витерпіла в моїй неприсутности.

— При тобі проїхати крізь град куль була би менї іграшка, – запевняла вона. — Юрба на нашій вулици зробила ся така люта, що скоро лише я показала ся з дому, мене обсипувано лайками. Коли я була в одежі відповідній до мойого стану, за мною кричали: „Гордячка! Гордячка!“. А коли я надїла просте убранє, кричали: „Лицемірка!“. День або й тиждень можна би ще витримати таке, але коли бо тому кінця нема! Наше положенє тут у Парижі нагадує менї положенє того Італїйця, якого ворог всадив у тюрму з чотирма малими віконцями. Коли він пробудив ся другого дня, віконець було вже лише троє, третього дня лиш двоє, а четвертого лиш одно. Тодї він зрозумів, що пекольний ворог запер його в таку нору, яка помалу мусїла стати для нього вбійчою домовиною.

При такій розмові дійшли ми до помешканя адмірала, який зараз покликав нас до себе. Він сидїв на постелї з перевязкою на зраненім лївім рамени, блїдий і втомлений. Обік него стояв духовний із сивою бородою. Він не дав нам прийти до слова.

— Мій час короткий, — сказав він, — слухайте мене й зробіть так, як вам скажу. Ти, Ґаспардо, близька менї як дочка мойого брата. Не

час тепер скривати те, що відоме тобі і не повинно бути тайною йому. Твоїй матери зробив кривду один Француз, і я не хочу, аби й ти покутувала за гріхи нашого народа. Сплатимо провину наших батьків. Але ти повинна, о скілько се залежить від мене, побожно та спокійно дожити віку на німецькій земли.

Потім обертаючи ся до мене він говорив далї:

— Шадау, ви не пройдете воєнної школи під моєю комендою. Тут у нас темно. Моє житє близьке кінця, а вибух домашньої війни, се буде моя смерть. Не вмішуй ся в неї, забороняю тобі се. Подай руку Гаспардї! Даю тобі її за жінку. Без проволоки веди її до своєї вітчини! Покиньте сю неблагословенну Францию, скоро почуєте про мою смерть. Приготов їй захист на швайцарській землї, а потім вступи в службу під князем Оранії і бори ся за добру справу!

Потім кивнув духовному і велїв йому дати нам шлюб.

— Зроби се коротко! — шептав він, — я втомлений і потребую спокою.

Ми повклякали біля його постели, а духовний сповнив своє дїло, зложив наші руки і відмовив з памяти слова церковного обряду. Тодї адмірал поблагословив нас своєю також скалїченою правою рукою.

— Майте ся гаразд! — промовив він, ляг і обернув ся лицем до стїни...

Ми ще хвилю стояли не виходячи з кімнати, поки не почули рівномірний віддих спокійного сну.

Мовчки і в дивнім настрою ми вернули до палати радника і застали його ще в оживленій розмові з Монтенїм.

— Я таки поставив на своїм! — радісно скрикнув Монтень. — Татко згодив ся їхати зо мною, і я сам напакую йому куфер, бо знаю се дїло дуже добре.

— Їдьте, любий вуйку, — мовила Ґаспарда до радника, — і не журіть ся мною. Се від тепер діло мойого мужа.

І вона притисла мою руку до своєї груди.

Я також налягав на радника, аби їхав із Монтенїм.

Нараз, коли ми всї вмовляли його і вже думали, що він дав переконати себе, він запитав:

— Чи адмірал виїхав із Парижа?

А коли почув, що Колїнї лишив ся і хоче лишити ся не вважаючи на намаганя своїх, хочби навіть його стан позваляв йому на відїзд, скрикнув радник з блиском у очах і твердим голосом, якого я ще не чув від нього:

— То й я лишу ся! В житю не раз був я трусом і самолюбом, не держав ся з моїми одновірцями так, як був повинен; та тепер у остатній годинї не хочу покидати їх.

Монтень закусив губи. Всї наші намови не помогли нїчого, старий лишив ся при своїм рішеню...

Тодї Ґасконець поплескав його по плечи і сказав з відтїнком наруги:

— Старий хричу, дуриш сам себе говорячи, що лишаєш ся з якогось геройства. Лишаєш ся тілько задля вигоди. Ти зробив ся лїнивий, і тобі не хочеть ся покинути своє гнїздо навіть під загрозою бурі, що завтра може змести його. Се мій погляд, а по свойому ти маєш рацию.

Насьмішливий вираз на лици Монтеня при остатнїх словах зробив ся глубоко болючим. Він обняв Шатійона, поцїлував його і відійшов швидко.

Радник незвичайно зворушений забажав лишити ся сам.

— Прощавайте, Шадау! — сказав він стискаючи мою руку, — і прийдїть сегодня вечером іще раз, поки підете спати.

Ґаспарда, що провожала мене, вхопила при дверех нагло подорожний пістолєт, що стремів іще в мене за поясом.

— Осторожно! — упімнув я її. — Він остро набитий.

— Се й добре! — скрикнула вона сьміючи ся. — Я задержу його як заклад, що ти прийдеш іще сего вечера.

І з тим вона втекла до дому.

VIII.

В моїм покою лежав лист мойого вуйка в звичайнім форматї з адресою написаною його знаним менї старомодним письмом. Червоний відтиск печатки з девізою „Felerin et voyageur“ був сим разом надзвичайно великий.

Ще я держав письмо не відчиненене в руцї, коли вбіг Боккард не застукавши.

— Чи ти забув свою обіцянку Шадау? — скрикнув він до мене.

— Яку обіцянку? — запитав я нерадо.

— Гарно! — відповів він із коротким, силуваним сьміхом. — Коли так дальше піде, то ти незабаром забудеш і своє власне імя. День перед твоїм відїздом до Орлєана, в шинку під Мурином, ти сьвято обіцяв менї сповнити своє давнє приреченє і привитати нашого земляка, капітана Пфиффера. Тодї з його порученя я запросив тебе на його іменини до Люврy. Отже сегодня день сьв. Бартоломея. Капітан має богато імен, може вісїм або десять, та що між усїми тими сьвятими, яких іменами він називаєть ся, облуплений Бартоломій у його очах найбільший сьвятий і мученик, то він як добрий християнин сьвяткує особливо сей день. Коли не прийдеш сегодня, він покладе тобі се на карб гуґенотської впертости.

Я тямив, що правда, що Боккард часто налягав на мене такими запросинами і що я збував

його відмовами з тижня на тиждень. Та аби я обіцяв ся йому на сегодня, се менї не було в тямцї, але було можливе.

— Боккарде, — сказав я, — сегодня менї не на руку. Перепроси за мене Пфиффера і лиши мене дома.

Та він почав дивачними способами налягати на мене, то жартуючи і говорячи майже дитячі глупости, то благаючи та заклинаючи. Нарештї скрикнув:

— Га, то так додержуєш слова чести?

Не маючи певности, чи я справдї не дав слова, я не міг устояти проти сего закиду, і хоч як гірко та прикро було менї, я згодив ся піти з ним. Я ще поторгував ся, поки він не обіцяв, що за годину буду вільний, і ми пішли до Лювру.

Париж був спокійний. Ми стрічали тілько купки міщан, що шептом розмовляли про стан адмірала.

Пфиффер жив у кімнатї в партері великого подвіря Лювру. Я здивував ся бачучи його вікна лиш слабо осьвітлені і заставши в кімнатї гробову тишину замісць веселого гамору. Коли ми війшли, стояв капітан сам посеред кімнати, узброєний від голови до ніг і заглублений у депеші, яку він, здавало ся, уважно читав, а радше слебезував, посуваючи вказівним пальцем лївої руки по рядках письма. Побачивши мене він приступив до мене і сказав остро:

— Вашу шпаду, молодий пане! Арештую вас!

Рівночасно приступили два Швайцари, що доси стояли в кутах. Я відступив крок у зад.

— Хто дав вам право до мене, пане капітане? — Запитав я. — Я писар адмірала.

Не відповідаючи анї слова він власною рукою вхопив мою шпаду і відібрав від мене. Здивоване обезсилило мене так, що я й не подумав про опір.

— Зробіть, що вам наказано — повелїв Пфиффер. Оба Швайцари взяли мене між себе, і я обезоружений пішов із ними, кидаючи серди-

тий погляд докору на Боккарда. Я не міг инакше подумати, як тілько те, що Пфиффер одержав королївський наказ увязнити мене за мій поєдинок із Ґіжем.

На диво менї мене вели лише кілька кроків до добре менї відомої кімнати Боккарда. Один Швайцар добув ключа і пробував отворити двері, але даремно. Здавало ся, що в поспіху хтось дав йому не той ключ і він вислав свойого товариша назад, аби зажадав відповідного ключа від Боккарда, що лишив ся був у Пфиффера.

В тих кількох хвилях я почув різкий, сердитий голос капітана:

— Ваша зухвала штучка може довести мене до втрати місця. Сеї чортівської ночи, надію ся, не запитає нас нїхто, але завтра куди подїємо сего єретика з Лювру? Нехай простять менї сьвяті, що спасаю житє Гуґенота, але справдї нам не слїд лишити свого земляка та бернського горожанина сим проклятим Французам на заріз — і в тім знов маєте рацию, Боккарде.

Тепер отворено двері, я опинив ся в темній кімнатї, за мною закручено ключ і заперто двері важким зелїзним засувом.

Я ходив сюди й туди по кімнатї, добре відомій менї з кількох відвідин. Важкі думки тисли ся менї до голови. Високо положене, зелїзними штабами закратоване вікно звільна почало проясняти ся, бо власне сходив місяць. Думаючи сяк і так, я не міг знайти иншої причини мого увязненя, як тілько поєдинок. Правда, незрозумілими були для мене остатні сердиті слова Пфиффера, але може я недобре вислухав їх, або може хоробрий капітан був троха пяний. Ще менше зрозумілим, а навіть обурюючим видало ся менї поступованє Боккарда, від якого-б я нїколи не був надіяв ся такої огидної зради.

Чим довше я думав про се дїло, тим більше сумнїви та суперечности насували ся менї. Чи справдї уложено кровавий плян проти Гуґенотів? Чи можна було подумати се? Чи міг король, коли

він не зовсім божевільний згодити ся на знищенє партиї, якої упадок мусів зробити його не власновільним рабом його честолюбивих братаничів, князів Льотарингії? Або чи може уковано новий замах на особу адмірала, і тому віддалено від нього одного вірного слугу? Але я видав ся сам собі занадто малозначним, аби хтось міг подумати про мене. Король страшенно сердив ся на зраненє адмірала. Чи міг чоловік, не стаючи жертвою божевіля, в протязі кількох годин перейти від горячої прихильности до тупої байдужности або дикої ненависти?

Поки такі думки клубили ся в моїй голові, моє серце кричало, що моя жінка в тій годині жде на мене, числить мінути, а я тут увязнений і не можу подати їй вісти.

Я все ще ходив по кімнаті, коли годинник на Люврі почав бити. Я почислив дванацять ударів. Була північ. Мені прийшло на думку приставити крісло до високого вікна, підняти ся в гору фрамугою, відчинити вікно і держачи ся за зелїзні крати виглянути на двір. Вікно виходило на Секвану. Скрізь було тихо. Я хотїв уже знов зіскочити до кімнати, коли зирнув поверх себе і одубів із перестраху.

На право від мене, на бальконї першого поверха, так близько, що я майже міг досягнути рукою, я побачив людські постаті, облиті ясним місячним сьвітлом і мовчки похилені над поручєм. Найблизше мене був король, якого непогане лице споганила трівога, стеклість і якийсь пекольний вираз божевілля. Жаден горячковий сон не може бути страшнїйший від тої дійсности. Тепер, коли пишу про сю давно минулу подїю, перед очима мойого духа знов встає те нещасне лице — і я здрігаю ся. Обік нього стояв його брат, князь Анжу, з бездушним, жіночим та жорстоким лицем, і телепав ся зі страху. За ними, блїда та непорушна, найспокійнїйша зі всїх, стояла Катерина Медічі з на пів прижмуреними очима і майже байдужним виразом лиця.

Тут король, немов мучений грижою совісти, зробив судорожний рух, немовби хотів відкликати даний наказ, та в тій хвили гукнув вистріл рушниці — мені здавало ся, що тут таки, в подвірю Люврy.

— Нарешті! — шепнула з полекшою королева, і три темні постаті щезли з ґанку.

Недалекий дзвін почав бити трівогу; за ним ревнув другий, третий. Різке полумя смолоскипів запалало як пожежа. Вистріли заторохтіли, а моїй напруженій уяві причували ся стогнаня конаючих.

Адмірал лежав убитий — про се я не сумнівав ся ані на хвилю. Але що значило те дзвонене на ґвалт, ті вистріли з разу рідкі, а чим далї все частїйші, ті вбійчі галаси, що тепер із далека донесли ся до мойого слуху? Чи стало ся щось нечуване?

Чи мордують усїх Гуґенотів у Парижі?

А Ґаспарда, моя Ґаспарда, пошлюблена менї адміралом, лишила ся зі своїм безоружним старим серед тих страховищ. Волосє їжило ся менї на голові, кров стинала ся в жилах. Зо всеї сили я почав термосити дверми, але зелїзні замки та дубові двері не подали ся. Мацаючи я шукав оружя, шукав знаряду, аби розломати їх, та не знаходив нїчого. Я бив кулаками, копав ногами в двері і кричав що сили, але в коридорі було тихо, як у гробі.

Я знов вилїз до вікна і в розпуцї почав торгати зелїзну крату, але не міг зрушити її. Горячкова дрож проходила мене і мої зуби почали цукотати. Близький божевілля я кинув ся на Боккардове ліжко і обертав ся з боку на бік у смертельній трівозї. Нарештї, коли почав сїріти ранок, я попав у стан між сном а явою, який годї описати.

Менї здавало ся, що я все ще держу ся зелїзної крати і крізь вікно позираю на невпинно-рухливі хвилї Секвани. Нараз із тих хвиль підіймаєть ся на пів гола, місячним сьвітлом осяяна женщина, богиня ріки оперта на збан, із якого

ллєть ся вода, одна з тих, що сидять над водотрисками в Фонтебльо, витесані з мармуру. І вона починає говорити, але не до мене, тілько до камяної Каріятиди, що недалеко мене підпирає ґанок, на якім о півночи стояли король, його брат і їх мати.

— Сестро, — питає та з ріки, — може ти знаєш, чому вони ріжуть ся? Кидають труп за трупом у мої текучі хвилї, і я вся почервоніла від крови. Тьфу! Тьфу! Може жебраки, які вечерами перуть лахмани в моїй воді, мордують богачів?

— Нї, — відповіла Каріятида, — вони мордують ся тому, бо не можуть дійти до згоди, яка дорога веде до спасеня.

І її холодне лице скривило ся до усьміху, немов вона засьміяла ся над бездонною глупотою.

В тій хвили рипнули двері, я прокинув ся зі свойого півсну і побачив Боккарда.

Він був блїдий і поважний, яким я ще нїколи не бачив його, а з ним разом увійшли два вояки, з яких один приніс бохонець хлїба і коновку вина.

— Бога ради, Боккарде, — скрикнув я кидаючи ся до нього, — що стало ся сеї ночи? Говори!

Він узяв мене за руку і хотїв сїсти зо мною на ліжко, але я опер ся і благав його говорити.

— Заспокій ся! — сказав він. — Ніч була погана. Ми Швайцари невинні тому. Король повелїв.

— Адмірал убитий? — запитав я вдивляючи ся в нього в упір.

Він притакнув рухом голови.

— А инші провідники Гуґенотів?

— Пропали. Хиба, що одного або другого за особливою ласкою короля лишено живим так, як короля Наварри.

— Чи різня скінчена?

— Нї, вона шалїє ще на вулицях Парижа. Анї одного Гуґенота не хотять лишити живим. Те-

пер у мене шибнула думка про Ґаспарду мов горюча блискавка в мізку, і все инше щезло в пітьмі.

— Пусти мене! — скрикнув я. — Моя жінка! Моя нещасна жінка!

Боккард глянув на мене з дивом і запитав:

— Твоя жінка? Ти женатий?

— Пускай, нещасний! — скрикнув я і кинув ся на нього, що заступав мені вихід. Ми почали бороти ся і я був би переміг його, як би один Швайцар не допоміг йому, коли тимчасом другий заступив двері.

Мене притиснули на коліна.

— Боккарде! — простогнав я, — іменем милосердного Бога, — на все, що дороге тобі — на голову твойого вітця — на спасенє твоєї матери — змилуй ся надо мною і пусти мене! Говорю тобі, моя жінка там — може в тій хвили її мордують — знущають ся над нею! Ох, ох!

І я кулаком почав бити себе в чоло.

Боккард відповів лагідно, як говорять до хорого:

— Ти одурів бідний друже! На свободі ти не міг би зробити й пяти кроків і вже трафила би тебе кулька. Кождий знає тебе як адміралового писаря. Опамятай ся і не жадай неможливого!

Клячучи на колінах я почав хлипати як дитина. Ще раз, на пів несьвідомо, мов потапаючий я підвів очи шукаючи ратунку, коли тим часом Боккард мовчки звязував шовковий шнурок, на якім у нього висів срібний медалйон із образом Матери Божої, що розірвав ся підчас нашої борні.

— В імя Матери Божої з Айнзідельна! — скрикнув я знов і зложив руки мов до молитви.

Тепер Боккард станув мов заклятий, звернувши очи до гори і шепчучи щось мов молитву. Потім поцілував медалйон і сховав його обережно знов за пазуху.

Ми мовчали оба, коли в тім увійшов молодий хорунжий держучи в руці депешу.

— В імени короля і на розказ капітана, — сказав він, — пане Боккарде, візьміть двох своїх

людий і передайте власноручно сю депешу комендантови Бастилї.

Хорунжий відійшов. Тодї Боккард подумавши хвильку і держучи письмо в руцї приступив до мене і шепнув:

— Скоро поміняй ся одежею з отсим Каттанї. Попробуємо. А де вона живе?

— На острові сьв. Людвіка.

— Добре. Покріпи ся ся склянкою вина, аби відсьвіжити силу!

Поспішно скинувши свою одежу я надів унїформ королївського Швайцара, приперезав меч, узяв у руку галябарду, і оба ми з Боккардом та з третїм Швайцаром вибігли на двір.

IX.

Вже на подвірю Люврy явив ся моїм очам страшний вид. Гугеноти з дружини короля Наварри лежали тут, сьвіжо повбивані, деякі ще хриплячи, купами накидані.

Поспішаючи понад Секвану ми на кождім кроці стрічали страховища. Тут лежав бідний старець з розрубаним черепом весь у крови; там жінка блїда як смерть шарпала ся в обіймах безсердечного вояка. Одна вулиця була тиха як могила, в другій чути ще було крики та важкі смертельні стогнаня.

Але я, не чуткий на все те безбережне горе, гнав наперед мов опянїлий так, що Боккард і Швайцарець ледво могли здужати за мною. Нарештї ми дійшли до моста і перейшли його. Біжучи що духу я погнав до дому радника, вперши очи в високо положені вікна його помешканя. В однім вікнї я побачив простягнені руки. Хтось пхав у вікно старого сивоволосого чоловіка. Нещасливий — се був радник Шатійон — хвилю задержав ся слабими руками за ґзимс, потім пустив ся і впав на вулицю.

Минаючи розбитого трупа я кількома скоками добіг до сходів і вірвав ся до покою. Він був повен узброєних, а крізь отворені двері доносив ся дикий галас із бібліотеки.

Я робив собі дорогу галябардою і побачив Ґаспарду затиснену в кут, окружену жорстокою, ревучою купою людий. Вона держачи в руці мій пістолєт здержувала їх мірячи то в одного, то в другого. Вона була без краски в лиці, мов воскова, а її широко отворені сині очи палали страшним огнем.

Розіпхнувши всїх довкола неї я одним розгоном опинив ся при її боці.

— Богу дякувати, се ти! — скрикнула вона і непритомна впала в мої обійми.

Тимчасом Боккард із Швайцаром прибіг за мною.

— Люди! — крикнув він, — іменем короля забороняю вам хочби пальцем рушити отсю даму. Геть відси, кому житє миле! Я маю наказ доставити її до Лювру.

Він приступив до мене, а я поклав зомлїлу Ґаспарду на радників фотель.

Б тім із юрби вискочив огидний чоловік із кровавими руками та з лицем забризьканим кровю, в якім я зараз пізнав баніту Лїнєроля.

— Брехня! — скрикнув він. — Се Швайцари? Се перебрані Гугеноти, і то найгірші зпоміж них. Отсей тут — пізнаю тебе, череватий ледарю — убив побожного ґрафа Ґіжа в моїй присутности. Бийте його! Буде мати заслугу в Бога, хто вбє сего злочинного єретика. Але, дївки не руште, вона моя.

— Шибенику! — скрикнув Боккард, — се твоя остатня година. На, Шадау, і пхни його!

Моментально він зручним ударом підбив Лїнєролєву шпаду в гору, а я віпхнув свій меч аж по держално в груди злочинця,

Шалений рев роздав ся з цїлої банди.

— Геть відси! — моргнув менї мій приятель. — Бери свою жінку в обійми і ходи за мною!

Тепер Боккард і Швайцарець ударили колючи та рубаючи на банду, що відділяла нас від

дверий, і зробили вільне місце, а я несучи Ґаспарду скоро поспішив за ними.

Ми щасливо зійшли в низ по сходах і вийшли на вулицю. Тут ми ледво пройшли десять кроків, коли з одного вікна гукнув вистріл. Боккард захитав ся, вхопив непевною рукою медальйон, витяг його зза пазухи, притиснув до поблїдлих уст і впав до долу.

Куля трафила його в висок. Від разу я пізнав, що я стратив його, а зирнувши зараз потім до вікна я пізнав, що смерть прийшла йому від мойого пістолєта, який випустила з руки Ґаспарда і який тепер убійця радісно підняв у гору. Уходячи від огидної юрби я з кровавим серцем покинув приятеля, біля якого приклякнув його вірний товариш, загнув довкола поблизького рога в бокову вулицю, де було моє помешканє, добіг туди неспостережено, і пробігши через опустїлий дім дістав ся з Ґаспардою до своєї кімнати.

В сїнях першого поверха перейшов я через широкі калюжи крови. Кравець лежав убитий, його жінка й четверо дїтий біля печи скинені на купу спали мертвецьким сном. Навіть малий пудель, любимець родини, лежав біля них убитий. Дім повен був запаху крови. Вийшовши на найвисші сходи я побачив свою кімнату отворену, а вітер хитав розлупані двері.

Тут убійцї, заставши моє ліжко порожним, барили ся недовго, бо вбога обстанова моєї кімнати не дала їм нїякої здобичі. Немногі книжки мої лежали порозкидані по помостї. В одну книжку при наглім приходї Боккарда я сховав лист свойого вуйка; він випав, і я тепер підняв його. Свою невеличку готівку ще від часу приїзду до Парижа я носив у шкірянім поясї на собі.

Я положив Ґаспарду на своє ліжко. Вона була дуже блїда і спала. Я постояв біля неї міркуючи, що чинити. Вона була в скромній одежі

служниці; одягла ся так певно в наміри втікати зі своїм опікуном. На мині був уніформ швайцарської ґвардиї.

Глухий біль проймав мене на вид усеї тої невинно пролитої крови.

— Геть із сего пекла! — скрикнув я мимоволї.

— Так, геть із сего пекла! — повторила Ґаспарда відкриваючи очи, і підняла ся на ліжку.

— Нема нам чого тут барити ся. Тікаймо першою найблизшою брамою!

— Будь лише спокійна! — відповів я. — Мусимо підождати до вечера, може сумерк улегшить нам утечу.

— Нї, нї! — відповіла вона рішучо. — Анї хвилї довше не буду в тій страшній ямі. Не дбаю о житє, коли можу вмерти разом із тобою. Ходїм просто до найблизшої брами. Коли нас нападуть і захочуть знущати ся надо мною, ти заколеш мене і вбєш їх двох або трьох, аби помстити ся за нашу смерть. Приречи менї се!

Подумавши троха я згодив ся, бо й менї самому видало ся ліпшим за всяку цїну зробити конець нашому горю. Адже-ж завтра могло мордованє почати ся на ново, а в ночи брам стережено острійше, нїж у день.

Ми пішли звільна ступаючи захляпаними кровю улицями одно біля другого під безхмарним, темносинїм серпневим небом.

До брами дійшли ми без нїякої напасти.

Перед брамою біля дверець вартівнї стояв із зложеними на-вхрест руками льотаринґський вояк із воєнною шарфою Ґізів через плечі, і змірив нас проникливим поглядом.

— Ось іще два пташки! — засьміяв ся він. — Куди се, пане Швайцаре, зі своєю сестричкою?

Я поклав руку на рукоять меча маючи намір при першій зачіпцї проколоти його.

— На роги сатани! Чи се ви, пане Шадау? — сказав льотаринґський капітан при остат-

нім слові знижаючи голос. — Війдіть сюди, тут нема нікого.

Я глянув йому в лице і силкував ся пригадати його. Менї пригадав ся мій колишній учитель фехтунку Чех.

— Розумієть ся, се я, — відповів він вичитавши мій догад із моїх очий. — Се я, і здаєть ся, в сам добрий час.

При тих словах він затягнув мене до вартівнї, а Ґаспарда війшла за мною.

В темнуватій будї лежали на лавцї два пяні вояки, а обік них на долівцї чарка та кости до граня.

— Вставайте, собаки! — крикнув до них капітан.

Один встав з трудом. Капітан ухопив його за плече і випхнув за двері з окриком:

— На варту, драбе! Ручиш своєю головою, що не пропустиш нікого.

Другого, що тілько хрукнув крізь сон, він скинув із лавки, підіпхнув ногою під лавку, де той спокійно захріп далї.

— Тепер позвольте, панство, заняти місце!

Із кавалєрською чемністю він показав рукою брудну лавку. Ми посїдали, він присунув старе деревляне крісло, сїв на нього окрак і сперши оба лїктї на поручя, почав фамілїярним тоном:

— Побалакаємо! Ваше дїло ясне менї. Не потребуєте довго толкувати ся. Вам потрібна пропустка до Швайцариї, правда? Вважаю собі за честь зробити вам прислугу за ту услугу, яку ви колись оказали менї, показавши менї здалека прекрасну віртемберську печатку. Ви добре догадали ся, що я знавець таких печаток. Рука руку миє, і вам буде печатка за печатку. Сим разом можу вам стати в пригодї.

Він виняв із-за пазухи портфель і добув із нього ріжні папери.

— Бачите, як обережний чоловік я вистарав ся у свойого ласкавого князя Генріха о потрібні папери на дорогу для себе і для своїх людий, із

якими я вчора в ночи віддав останню прислугу пану адміралови.

При сих словах він зробив жест мордованя, від якого в мене мороз пробіг поза плечима.

— Штука могла нам не вдати ся. Ну, сьвяті заопікували ся сим приємним містом Парижем. Ось вам один із моїх пашпортів, виставлений на імя вислуженого королївського Швайцара Коха. Візьміть його!

Він дасть вам вільний прохід через Льотаринґію до швайцарської границї. Се було би в порядку. А що до отсеї вашої любочки, якої без підхлїбства можу поґратулювати вам, — тут він з усьміхом уклонив ся Ґаспардї, — то ся гарна дама запевно не захоче йти пішки. Тому можу відступити вам два конї, один навіть із дамським сїдлом. Бо в мене, треба вам знати, є також подібна принада, з якою я люблю поїздити в двійку. За те дасте менї 40 золотих готівкою, коли маєте їх при собі, а як нї, то менї досить вашого слова чести. Конї троха втомлені, бо нас на лоб-на шию покликано до Парижа, але до границї вони все таки дотягнуть.

І він крізь віконце гукнув до хлопця конюшого, що вештав ся перед брамою, і велїв йому зараз осїдлати конї.

Поки я відчисляв йому гроші, майже весь свій запас, викладаючи їх на лавку, Чех говорив:

— Мило менї було почути, що ви зробили честь свойому вчителеви фехтунку. Пан Лїнєроль оповів менї все. Він не знав вашої назви, але я ґізнав вас зараз із його опису. Ви закололи Ґіжа! Їй Богу, се не дрібниця! Я нїколи не був би надїяв ся того від вас. Що правда, Лїнєроль догадував ся, що в вас був панцир на груди. Се не виглядає на ваш звичай, але конець кінцем кождий ратує себе, як може.

Підчас тої не дуже приємної балаканки Ґаспарда сидїла нїма й блїда. Та ось під вікном

застукали копитами коні. Чех допоміг їй вскочити на сідло, хоч від його дотику вона здригнула ся всім тілом; я вискочив на другого коня, капітан салютував нам і ми рушили попід гучне склепінє брами та через гримучий камяний міст уратовані з Парижа.

X.

Два тижні пізнійше, одного сьвіжого осінного ранку їхав я з моєю молодою жінкою в низ по остатному згірю того гірського ланцюха, що ділить вільне ґрафство від териториї Наєнбурґа. Зїхавши на-один ґрунь ми пустили коні пасти і посїдали на камени.

Широка, спокійна країна розлягала ся перед нами в сьвітлї ранїшнього сонця. Під нашими ногами блискотїли озера Наєнбурґ, Муртен і Бєль; далї тягла ся зелена височина Фрибурґа хвилястими лїніями своїх горбів та темними рубцями лїсів; високі гори, що власне виринали з раннїх туманів, творили величнє тло краєвиду.

— Отсей гарний край, се твоя вітчина? І се нарештї євангелицька земля? — запитала Ґаспарда.

Я показав їй на лїво блискучу в сонцї вежу замку Шомонта.

— Там жиє мій добрий вуйко.

Ще кілька годин їзди, і він привитає тебе, як свою кохану дитину. Тут у низу над озерами євангелицький край, але там, де бачиш шпилї веж Фрибурґа, починаєть ся католицький.

Коли я назвав Фрибурґ, Ґаспарда попала в задуму.

— Боккардова вітчина, — сказала вона по хвили. — Чи пригадуєш собі, який веселий був він того вечера, коли ми перший раз зустріли ся коло Мелїна? Тепер його отець даремно жде на нього, і він умер за мене.

Важкі сльози покотили ся з її повік.

Я не відповів нїчого, але блискавкою мигнули в моїй души спомини про дивне сплетенє моєї долї з долею мойого веселого земляка, і мої думки то оскаржували, то оправдували одна одну.

Мимоволї я вхопив себе за груди на місци, де Боккардів медалїон спинив смертельний удар, вимірений у мою грудь.

Під моєю курткою зашелестїло щось мов папір. Я витягнув забутий, і ще нечитаний лист мойого вуйка і розломав незугарну печать. Те, що прочитав, здивувало й заболїло мене. В листї стояло:

„Любий Івасю! Коли читатимеш отсе, мене не буде вже між живими, або красше я піду між живих.

„Від кількох днїв я почуваю велике ослабленє, хоч я й не хорий. У тишинї скидаю з себе подорожні черевики та відкладаю вандрівницьку палицю. Поки ще можу держати перо, хочу ще сам сповістити тебе про свій відхід і власноручно заадресувати лист до тебе, аби чужа рука не засмутила тебе. Коли я зійду з сего сьвіта, старий Йоахим має порученє поставити хрест коло мойого імени і запечатати лист. Червоним, а не чорним ляком. Я не надіваю також жалібної одежи на себе, бо відходжу в радости. Лишаю тобі своє земне добро, а ти не забувай про небесне. Твій щирий вуйко Ренат“.

Обік сего підпису незручною рукою був накреслений великий хрест. Я відвернув ся і з моїх очий полили ся рясні сльози. Потім я підняв голову і звернув ся до Ґаспарди, що зі зложеними руками стояла при моїм боці, аби запровадити її в опустілий дім моєї молодости.

Переклад писано в д. 20. грудня 1912. до 27. січня 1913.

Бібліотека Народного Дому

Бібліотека Народного Дому
Ч. 267
в Болехові